

ARŪNAS SVERDIOLAS

Witoldas Gombrowiczius ir filosofija

Anotacija: Straipsnyje nagrinėjami Witoldo Gombrowicziaus literatūriniai, dienoraščių, paskaitų, eseistikos tekstai, interviu bei laiškai, taip pat prisiminimai apie jį, mėginant kuo nuosekliau rekonstruoti svarbiausią jo svarstyta filosofinę problematiką ir apibūdinti jo filosofavimo pobūdį. Gombrowicziaus filosofavimas įrašomas į platų Vakarų filosofinio mąstymo tradicijos kontekstą, o paskui tas kontekstas vis siaurinamas iki jam artimiausio, Jeano-Paulio Sartre'o egzistencializmo konteksto, nuo kurio atsispirdamas, Gombrowiczius specifikavo savo paties poziciją – griežtai apribojo sartrišką aktyvistinę laisvės ir savikūros sampratą, įveddamas skausmo ir kęsmo problematiką.

Edmundo Husserlio fenomenologinę transcendentalinio ego sampratą jis esmiškai modifikavo, paradoksaliai tapatindamas ją su savuoju aš. Straipsnyje taip pat atkreipiamas dėmesys į gyvenimo filosofiją, kurios nei Gombrowiczius, nei jo filosofiją nagrinėję autoriai neminėjo, svarbią siekiant suprasti jo mąstymo pagrindus. Taip pat svarstomi santykio tarp filosofinio ir literatūrinio mąstymo, filosofavimo asmeniškumo ar netgi privatumo, filosofinio mąstymo „įgyvendinimo“ ir kiti klausimai.

Raktažodžiai: ego, egzistencializmas, fenomenologija, gyvenimo filosofija, Edmundas Husserlis, literatūra, Jeanas-Paulis Sartre'as.

Man jau senokai rūpi filosofinio mąstymo ties filosofijos riba ir anapus šios ribos problematika. Ši problematika svarbi hermeneutinės kultūros filosofijos požiūriu: anaip tol ne kiekvienoje kultūroje yra filosofija tikrąja šio žodžio prasme, tačiau vienokį ar kitokį refleksyvumą, savojo veikimo, mąstymo ir jautimo pagrindų apmąstymus ar bent jau jų užuomazgas galima aptikti labai įvairaus pobūdžio diskursuose ir kūrinuose. Juos galima daugiau ar mažiau sėkmingai transponuoti į filosofinę kalbą, apmąstyti filosofiskai. Man taip pat rūpi, kaip filosofija praktikuojama, kaip ji tarpsta žmonių gyvenime ir galvojime. Paprastai filosofijos istorikai studijuoja idėjas, tekstų turinį, tačiau galima atkreipti dėmesį ir į realų filosofijos gyvavimą. Taip neretai atsitinka, kai rūpi konkretus asmuo,

tad ir jo mąstysena. O Vytautas Kavolis klausdavo daug bendriau: ar filosofams svarbi filosofijos sociologija, jos funkcionavimas visuomenėje?

Konkreto asmens mąstyseną galima mėginti sučiuopti ir apibūdinti, patalpinant rekonstruoto filosofinio mąstymo kontekste net ir tada, kai pats asmuo jo nesuvokia, įrašyti į tokius filosofinius kontekstus, kurie jam svetimi ar tiesiog nežinomi. Juolab tai įmanoma, kai jis bent fragmentiškai pasisako filosofiniais klausimais. Filosofijos akiratyje mėginau nagrinėti Jurgio Pabrėžos, Vytauto Kavolio, Alfonso Nykos-Niliūno, Algirdo Juliaus Greimo, Fabiano Birkowskio, Ernsto Gombricho, Johno Ruskinio, Eugène'o Viollet-le-Duco, Aloiso Rieglio, žydų *Biblijos* bei *Naujojo Testamento* ir kitus tekstus.

Witoldo Gombrowicziaus santykius su filosofija galima studijuoti kaip sudėtingą, daugiamatį filosofavimo filosofijos rėmuose, ties filosofijos ribomis ir anapus šių ribų atvejį. Šalia dalykų, kuriuos jis pats vienaip ar kitaip siejo su filosofija, kai kurias jo literatūrinių kūrinių prasmes galima kvalifikuoti ar rekonstruoti kaip filosofiskai reikšmingas netgi tada, kai jis pats jas kategoriškai priešino filosofijai. Gausiuose Gombrowicziaus kūrybos tyrinėjimuose neretai rašoma ar bent užsimenama apie jo filosofiją, apie ją jau parašytos kelios knygos ir šūsnys straipsnių. Tačiau turiningesnio ir nuoseklesnio jo filosofinių pasisakymų persvarstymo, siekiant apmąstyti juose paliestus dalykus, vis dar galima pasigesti.

Filosofijos pedagogika

1969 m. Gombrowicziumi smarkiai paūmėjo dešimtmečius jį varginusi astma ir širdies liga, jis silpo, išgyveno gilią depresiją ir jautė, kad jo gyvenimas artėja prie pabaigos. Kad atsitrauktų nuo sunkių minčių, Gombrowiczius griebėsi ypatingos, intelektualui būdingos priemonės – skaityti filosofijos paskaitas šią mintį pakišusiam literatui, žurnalistui ir jo kūrybos propaguotojui Dominique'ui de Roux ir žmonai Ritai¹. Pasak dešimtmečius Gombrowiczių pažinoju-

1 Prieš porą metų jie su Dominique'u de Roux buvo parengę pokalbių knygą, tiksliau sakant, Gombrowiczius raštu atsakė į jo, o gal ir į savo paties suformuluotus klausimus, apžvelgdamas savo gyvenimo ir mąstymo kelią. (Dominique de Roux, *Entretiens avec Gombrowicz*, Paris: Pierre Belfond, 1968, vėliau leistas kitais pavadinimais.) Remiuosi leidiniu Witold Gombrowicz, *Testament. Rozmowy z Dominique de Roux*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1996.

sio Czeslawo Miłoszo, jis „[i]š tiesų mėgo tiktai pokalbius apie filosofiją [...]“². Išliko liudijimas: Gombrowiczius pasakė, kad „sunkiomis akimirkomis jam atneša palengvėjimą tiktai filosofija arba kokia abstrakti ir karštai išraiškinga [žarliwa w swej wymowie] lektūra“³. Tas trumpas paskaitas jis skaitė kas kelios dienos ištisą mėnesį, kol pajėgė, bet mirė taip ir nepabaigęs – neaptarė, kaip kad buvo ketinęs, struktūralizmo. Taigi kaip tik filosofijos Gombrowiczius griebėsi mirties akivaizdoje tiesiogine šių žodžių prasme.

Tai buvo nebe pirmosios jo paskaitos – prieš keliolika metų Buenos Airėse Gombrowiczius vienos savo bičiulės namuose tris mėnesius skaitė filosofijos paskaitų ciklą nedideliam lenkų emigrančių būreliui⁴, o paskui – klube ar kavinėje savo jauniesiems draugams argentiniečiams⁵. Radijui skirtame, bet taip ir neperskaitytame tekste „Klajonės po Argentiną“ irgi aptinkame jo filosofinės pedagogikos intarpą – jis mėgino populiariai aptarti egzistencializmą⁶. Ruošdamasis skaityti paskaitas, jis pats mokydavosi filosofijos, tai buvo jo „metodas

2 Czesław Miłosz, *Ulro žemė*, vertė Almis Grybauskas, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 16.

3 Rita Gombrowicz, *Gombrowicz w Europie: świadectwa i dokumenty 1963–1969*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2002, p. 259.

4 Maria Swieczewska, in: Rita Gombrowicz, *Gombrowicz w Argentynie: świadectwa i dokumenty 1939–1963*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005, p. 181.

5 Filosofijos kursą Gombrowiczius keliskart skaitė 1954 m. (Rita Gombrowicz, *Gombrowicz w Argentynie*, p.123). 1955–1956 m. jis vėl skaitė paskaitas ponių būreliui tai vienos, tai kitos namuose (Witold Gombrowicz, *Kronos*, Kraków: Wydawnictwo literackie, 2013, p. 170–171, 181–187, 193). Gombrowiczius pradėjo nuo Aristotelio, paskui tęsė panašiai, kaip *Filosofijos kurse*, ir dar kalbėjo apie Karlą Jaspersą bei Gabrielį Marcelį. Paskaitų buvo daugiau nei 14. Jomis jis buvo labai patenkintas (Idem, *Kronos*, p. 191). Išliko liudijimas apie paskaitą Santiago del Estero 1958 m. ar kiek vėliau: „Vieną žiemos dieną pakliuvau į Gombrowicziaus paskaitą Sarmiento bibliotekoje. Jei gerai pamenu, tema buvo egzistencializmas. Į paskaitą, puikiai prisimenu, atėjo taip mažai žmonių, kad užuot sėdėję salone keturiose ar penkiose susirinkome mažame kambaryje.“ ([Carlos Virgilio Zurita], Rita Gombrowicz, *Gombrowicz w Argentynie*, p. 300). Tačiau Gombrowiczius paskaitą įvertino gerai (Witold Gombrowicz, *Kronos*, p. 221). 1959 m. *Dienoraštis* jis mini, kad ruošdamasis „ketvirtai paskaitai“ viename klube, turi peržiūrėti savo užrašus apie Heideggerį (Idem, *Dienoraštis II*, vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Odilė, 2020, p. 13), o metais anksčiau – kad skaitė paskaitą „Apie dabartinę problematiką“ (Idem, *Dienoraštis I*, vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Odilė, 2019, p. 570). Gombrowiczius taip pat pamini savo paskaitą „Mokslas ir filosofija“ Tucumano universiteto studentams (Witold Gombrowicz, „Wędrówki po Argentynie“, in: *Wspomnienia polskie. Wędrówki po Argentynie*, Warszawa: Res Publica, 1990, p. 237–238). Tokia buvo auditorija, į kurią jis galėjo kreiptis žodžiu, svarstydamas filosofinius dalykus, ir tokios progos.

6 Idem, „Wędrówki po Argentynie“, in: *Ibid.*, p. 234–249.

ko nors išmokti“, kaip jis sakydavęs⁷. Jau pageltusius ir aplamdytus Argentinos laikų užrašų lapelius Gombrowiczius laikė ant kelių skaitydamas *Filosofijos kursą* savo bute Vanso miestelyje, Provanse, nors į juos ir nežiūrėjo.

Įvadiniame straipsnyje į *Filosofijos kursą* „Gombrowicziaus filosofija“ Francesco Catalucci nurodo kelias ispaniškas į Europą parsivežtas knygas, kuriomis Gombrowiczius rėmėsi. Jų nedaug, bet jos vykusiai pasirinktos: Martino Heideggerio *Būtis ir laikas*, Alphonso de Waelhenso knyga apie Heideggerį, Mervino Farberio ir Jeano-Francois Lyotard'o knygos apie fenomenologiją, Jeano Wahlo *Egzistencializmo istorija* ir Manuelio García Morentes *Filosofijos įvadinės paskaitos*, pirmąkart pasirodžiusios 1938 m. ir perleidžiamos iki šių dienų⁸. Pastarojoje daugiausia dėmesio skirta Kantui, bet keliuose puslapiuose aptarta ir Husserlio intelektualinės intuicijos samprata, kuri, kaip matysime, Gombrowicziumi buvo svarbi.

Paskaitos buvo išleistos knygele, kurios vertimą dabar turime⁹. Gombrowicziumi skirtoje kritinėje literatūroje nemaža jo paties skatintos mitomanijos (nors, beje, pasitaiko ir demitologizavimo bei pagrįsto ar nepagrįsto demaskavimo). Kartais netgi teigiama, kad *Filosofijos kursas* yra jo kūrybos ašis ar raktas, sulaukęs vertimų į kitas kalbas. Vis dėlto tenka pripažinti, kad filosofijos pedagogikos požiūriu ši knygelė nekokia: nepaisant pavadinimo, būtų keblu iš jos ne tiksliai mokytis filosofijos, bet ir su ja susipažinti. *Kursas* svarbus kuo kitu – kaip asmeninis filosofinis pasisakymas, egodokumentas, kaip dabar mėgstama vadinti (šis žodis ypač tinka apibūdinant bet kurį Gombrowicziaus tekstą). Knygelę verta

7 Ernesto Sábato, in: Rajmund Kalicki, sud., *Tango Gombrowicz*, Kraków–Wrocław: Wydawnictwo Literackie, 1984, p. 85.

8 Manuel García Morente, *Lecciones preliminares de filosofia*, Buenos Aires: Editorial Losada, 1948. Salgas dar prideda Martino Buberio *Žmogaus problemą* (Jean-Pierre Salgas, *Witold Gombrowicz lub ateizm integralny*, Warszawa: Czytelnik, 2004, p. 238–239).

9 Witold Gombrowicz, *Filosofijos kursas per šešias ir ketvirtį valandos*, vertė Greta Štikelytė, Vilnius: Odilė, 2018. Kaip buvo parengtas tekstas, ne visai aišku. Rita Gombrowicz rašė: „Sėdėjome priešais jį ir ant kelių užsirašinėjome kiekvieną jo žodį. [...] Paskui perrašydavau užrašus mašinėle ir visuomet Dominikas užpildydavo tuščias vietas savo „nepaskaitomu“ raštu“ (Rita Gombrowicz, *Gombrowicz w Europie*, p. 352–353). Laužtiniuose skliaustuose paliktos pastabos – „sakinyš nutrūksta“, „trūksta žodžio“, „trūksta kelių žodžių“, pagaliau „tekstas nutrūksta“. Autorius nebespėjo peržiūrėti teksto, ir jis liko nesuredaguotas. Kai kur tai lyg ir teziniai, punktyriniai pasižymėjimai sau, nuosekliai nedėstant minties eigos – galutinį pavidalą jiems turėjo suteikti autorinis „atlikimas“. Pradėjus kalbėti apie Schopenhauerį, minties eiga darosi nuoseklesnė ir gyvesnė.

skaityti norint perprasti jo mąstymą, o tam reikia mažų mažiausia orientuotis filosofinėje problematikoje. Tai ne tiek raktas, kiek orientacinis planelis, parankus skaitant visus jo tekstus filosofiniu požiūriu. Gombrowicziaus gerbėjams svarbu, kad jis pasirodė, o prie jų, netgi prie senų jo gerbėjų priskirčiau ir save. Ši plonytė knygelė perskaitoma gal netgi greičiau, negu per šešias ir ketvirtį valandos, bet su ja galima praleisti ir daug daugiau laiko. Aš taip ir padariau, ta proga sugrįždamas prie daugelio kitų jo tekstų – literatūros kūrinių, dienoraščių, interviu ir laiškų.

Czesławas Miłoszas rašė apie jo „filosofinį protą“¹⁰, tačiau Gombrowicziaus filosofavimas buvo, galima sakyti, mėgėjiškas. Tiesa, minima, kad jis kurį laiką studijavo filosofiją Paryžiuje, bet neatrodo, kad tai darė rimtai, ir nematyti, kad būtų toli pažengęs¹¹. Tiesa, filosofo profesionalumo klausimas anaipol nėra aiškus, filosofija nėra profesija ta pačia prasme, kaip amatas ar vadyba. Filosofas profesionalas, paprasčiausiai suprantant, yra tas, kuris gyvena iš atitinkamo akademinio darbo – dėstomojo ar tiriamojo, bet tai tik paviršinis dalykas. Vokiškai profesija, *Beruf*, yra ir religinės kalbos žodis, reiškiantis pašaukimą. Kita vertus, šiais laikais būtų kiek komiška sakyti, kad kažką pašaukė meilė išminčiai. Filosofavimo motyvai nėra nei pragmatiniai, nei religiniai, tačiau juos apibūdinant tenka naudotis profesijos ir pašaukimo leksemomis, nors ir suvokiant, kad ir viena, ir kita ne visai tinka. Aptariant filosofiją, kalbama apie profesionalumą, remiantis kartais nelengvai apibūdinamu, bet vadinamiesiems „insaideriams“ suvokiamu pagrindu. Spinoza niekada nestudijavo ir nedėstė universitete, bet jis buvo profesionalus filosofas, o štai Vydūnas buvo mąstytojas mėgėjas, nors visi apie jį rašę tai mandagiai nutyli.

Sistemingesnės Gombrowicziaus filosofinės lektūros pėdsakų ne taip gausu. Paklaustas, ar studijavo egzistencialistų veikalus, jis atsakė: „Taip, Sartre'o *L'Être et le Néant* ir Heideggerio *Sein und Zeit*, mažiau – Jaspersą. Tačiau niekad – kaip

10 Czesław Miłosz, *Lenkų literatūros istorija*, vertė Kornelijus Platelis, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 482.

11 „Aukštųjų tarptautinių studijų institute, į kurį užsirašiau, mokėsi daug įdomaus jaunimo iš viso pasaulio – na ir kas, juk aš retai pasirodydavau toje garbioje mokymo įstaigoje, nes mokslų jau buvau sotus.“ (Witold Gombrowicz, *Lenkiški prisiminimai*, vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Odilė, 2017, p. 71). „Aš visiškai nesimokiau, egzaminų nelaikiau ir į savo Aukštųjų studijų institutą nė kojos nekėliau [...]“ (*Ibid.*, p. 87). Galiausiai „taip baigėsi mano studijos Paryžiuje, kurios, tiesą sakant, niekada ir nebuvo prasidėjusios [...]“ (*Ibid.*, p. 91).

filosofijos studentas, visuomet kaip diletantas.¹² Jis skaitė apie filosofiją ir filosofus, bet, manyčiau, nuosekliau nestudijavo jų tekstų, veikiau tik paskaitinėdavo. Tačiau vainodamas lenkų intelektualus Gombrowiczius pastebėjo, kad „be fenomenologijos (Husserlis) [tu] negali skaityti nei *L'Être et le néant*, nei *Sein und Zeit*“¹³, tai yra pačių svarbiųjų egzistencialistinių knygų, o prancūzams ne sykį priekaištavo, kad šie neišmano Sartre'o veikalų ir į juos nesigilina¹⁴. Sulaukęs spaudos dėmesio, viename laiške rašė: „Jau turėjau progos įsitikinti, kad to, ką žinau apie Sartre'ą ir Heideggerį, visiškai pakanka priremti galingiausias tiek Prancūzijos, tiek Vokietijos protus.“¹⁵ (Tiesą sakant, tai besaikė pretenzija.) Miłoszas prisiminė, kad „atsainumą, su kuriuo [Gombrowiczius – AS] atsiliepdavo apie mūsų kolegas gimtinėje, motyvuodavo [...], jo žodžiais tariant, [jū] filosofinio išsilavinimo stygium“¹⁶. O Zbigniewas Herbertas viename laiške rašė, kad Gombrowiczius ir pačiam Miłoszui primygtinai siūlęs skaityti vokiečių filosofus¹⁷. Vis dėlto labai abejočiau, ar jis pats nuosekliau studijavo didžiąsias Sartre'o ir Heideggerio knygas, taip pat Husserlio veikalus. Tiesa, jo žmona ir palikimo puoselėtoja Rita Gombrowicz rašo, kad jis labai mėgo, skaitė ir žavėjosi Heideggerio *Sein und Zeit*¹⁸. Viename interviu jis pasakė: „[Sartre'o] *Būties ir niekio* skaitymas man buvo tikras sukrėtimas. Mano literatūrinės įžvalgos, mano dalykų regėjimas daugmaž rasdavo patvirtinimą filosofijos plotmėje.“¹⁹

Gombrowiczius nesileisdavo į išsamesnius filosofinių problemų svarstymus, o pasisakydavo apie tai, kas tvyrojo jo meto intelektualinės kultūros atmosferoje,

12 [Paul Beers], „Wywiad z Witoldem Gombrowiczem“, Witold Gombrowicz, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne. 1963–1969, Dzieła*, t. 14, *Varia*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1997, p. 344.

13 Witold Gombrowicz, *Dienoraštis II*, p. 78.

14 *Ibid.*, p. 312–313, 459. Lenkai, pasak jo, neišmaną egzistencializmo (Witold Gombrowicz, „Wędrówki po Argentynie“, p. 235–237, 240, 243).

15 Rita Gombrowicz, *Gombrowicz w Argentynie*, p. 238.

16 Czesław Miłosz, *Ulro žemė*, p. 16. Pasak jo, „[s]varbiausias dabartinio intelektualo uždavinys [...] – apnuoginti nemokšišumą. Ypač kitų intelektualų.“ ([Wywiad Marca Pierreta] „Gombrowicz: powrót do Europy“, Witold Gombrowicz, *Publicystyka, wywiady, teksty różne*, p. 276). Jis buvo ir kaukių dėvėtojas, ir jų nuplėšėjas kitiems.

17 Andrzej Franaszek, *Miłoszas. Biografija*, vertė Vytas Dekšnys, Vilnius: Apostrofa, 2015, p. 537.

18 Rita Gombrowicz, *Gombrowicz w Europie*, p. 340.

19 [Wywiad Daniela Albo], „Gombrowicz lubi Sartre'a, nie znosi zaś *nouveau roman*“, in: Witold Gombrowicz, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne*, p. 309.

naudodamas bendras formuluotes ir charakteristikas, kone emblemas, kartais ir klišes. Tačiau jis labai įžvalgiai atpažindavo ir kryptingai rinkosi ašinius jam rūpėjusius dalykus, vis sugrįždavo prie jų, jais gyveno. Taip susidarė tam tikra filosofinių ištarų sancaupa, kurią galima mėginti sudėlioti į jo paties niekada išsamiau neišdėstytą visumą. Šios ištaros kartais labai tikslios ir giliai siekiančios, o kartais neapgalvotos ir lėkštos. Beje, Gombrowiczius labai priešinosi analitiškai studijuojamas ir interpretuojamas, panašiai kaip Gilles'is Deleuze'as, kurį šiek tiek pasitelksiu – abu norėjo tiesiog daryti poveikį skaitytojams, skatino juos išmėginti ir taikyti jų idėjas praktiškai. „[N]oriu, kad mane skaitytų kaip menininką, neapkenčiu tų pernelyg filosofinių mano kūrybos aiškinimų [...]“.²⁰ Žinoma, nagrinėjant filosofiška, tokie draudimai ir perspėjimai galioja ne daugiau negu maginiai užkeikimai juos tiriančiam antropologui.

Iš Gombrowicziaus filosofinių ištarų ar ilgesnių pasisakymų neįmanoma sudėlioti vieningos mozaikos, nes dažnai jis pats sau prieštaraudavo, kaitaliojo požiūrį ir nuomonę. Dėliodami tokią mozaiką, aptinkame ne tikrai rišlų vaizdą, bet ir trūkius bei siūles. Iš skirtingų jo pasisakymų neretai susidaro *pro et contra*, iškyla jų paradoksalumas ir dialektiškumas. Jis naudodavo sąvokas, kurias buvo sukritikavęs, žaisdavo paradoksais, netgi sąmoningai provokuodamas skelbdavo nesąmones. Gombrowicziaus filosofiniai ir kitokie teoriniai svarstymai neuoseklūs, formuluotės netikslios, teiginiai absurdiškai kategoriški (pavyzdžiui, tapybos ar poezijos atmetimas *en bloc*, Giuseppe Ungaretti papiktinęs Dantės *Dieviškosios komedijos* eilučių „taisymas“)²¹. Jis anaipol nevengė paradoksų ir kartais jais piktnaudžiaudavo, nesvarstė kolizijų, į kurias veda jo pasisakymai. Kartais netgi teigiama, kad paties Gombrowicziaus sumanymas buvo padaryti prasminę visumą neįmanoma. Tačiau ir tokią išvadą galima padaryti tikrai pamėginus tą visumą sudėlioti.

Labiausiai Gombrowicziumi rūpėjo ir artimiausia, savausia jam buvo amžininkų filosofija – fenomenologija, o ypač egzistencializmas. Egzistencializmas,

20 [Paul Beers], „Wywiad z Witoldem Gombrowiczem“, in: Witold Gombrowicz, *Publicystyka, wywiady, teksty różne*, p. 342.

21 „Lenko knyga apie Dantę yra grynas kretinizmas. Absurdiška spausdinti tokias nesąmones. Aš suplėšiau į skutelius ir išmečiau po velnių šį kvailą, nepalyginamai kvailą rašinį.“ (Giuseppe Ungaretti, [„Laiškas Dominique de Roux“], *L'Herne Gombrowicz*, Constantine Jelenski et Dominique de Roux, sud., Paris: L'Herne, 1971, p. 418). Gombrowicziumi patiko ši reakcija, jis ją pacitavo *Dienoraštyje* ir paminėjo bent keliuose interviu (Witold Gombrowicz, *Dienoraštis II*, p. 496).

pasak jo, siekiąs būti konkretybės filosofija²². Jis visokeriopai pritarė šiam siekiui ir manė, kad tikras filosofijos konkretumas esąs įmanomas tiktai pasiremiant fenomenologija. Naujųjų laikų filosofijos istorijoje Gombrowiczius stengėsi ap-tikti savotišką egzistencinio mąstymo priešistorę ar archeologiją. Filosofijos abs-traktumo / konkretumo priešprieša istoriškai skleidžiasi kaip ontologijos (meta-fizikos) ir fenomenologijos (bei egzistencializmo) priešprieša.

Bene didžiausias Gombrowicziaus priekaištas Vakarų mąstymo tradicijoje vieš-patavusiai ontologijai buvo tas, kad ji yra statiška – tai daikto teorija. Šis argumen-tas, beje, yra aiškesnis ne egzistencializmo, o vadinamosios gyvenimo filosofijos kontekste²³. Gombrowiczius niekur jos nemini, tačiau ji vis ataidi jo apmąstymuose jau nuo tarpukario laikų, sudarydama neįsisąmonintą, tačiau reikšmingą foną.

Negyvas daiktas yra tapatus pats sau, yra toks, koks yra, tuo tarpu gyvybės esmė yra judėjimas, kismas. Gyva būtybė kas akimirką tampa kita ir kaip tik tai ją apibūdina kaip gyvą būtybę. [...] lygšiolinis žmonijos mąstymas išsiplėtojo žmogui sąveikau-jant su daiktais ir [...] iš čia išplaukia visa mūsų logika [...] čia [gyvybės atveju] nebe-pasiteisina netgi tapatumo principas, ta paprasčiausia aksioma, kad *a* yra lygu *a* [...].²⁴

Mechanicizmui priešinamas vitalizmas buvo svarbus XX a. pirmosios pusės mąstyme, ypač Henri Bergsono, Wilhelmo Dilthey'aus, Georgo Simmelio ir kitų gyvenimo filosofijoje.

Gombrowiczius įrašė šią priešybę į Vakarų mąstymo raidos kontekstą. Vi-duramžiai neturėję esmiško kismo, esmėkaitos sampratos. Mat „iš apreikštosios tiesos buvo žinomas žmogaus modelis, sukurtas Aukščiausiojo, o virš audringo gyvenimo vandenyno buvo iškilęs nejudrus dangaus skliautas, kuriame buvo įrašytas Amžinasis Įstatymas, absoliutus Dievo žodis“²⁵. Visos tiesos, vertybės, prasmės rėmėsi Dievu, buvo transcendentinės instancijos nustatytos. Tačiau Gombrowiczius teigė, kad šiandien šios pamatinės prielaidos nebeįmanoma lai-kytis. „[A]bstraktus Dievas man yra nesuprantamas. Aristotelio, šv. Tomo, Des-

22 „[E]gzistencializmas – ne dar viena filosofinė sistema, o kaip tik maištas prieš teorizuojančią filosofiją ir prieš abstrakciją, ieškojimas konkretaus gyvenimo. [...] Egzistencializmas yra dau-giau antifilosofija, negu filosofija.“ (Witold Gombrowicz, „Wędrówki po Argentynie“, p. 237).

23 Arūnas Sverdiolas, „Gyvenimo hermeneutika: Wilhelm Dilthey'us“, *Būti ir klausti. Hermeneutinės filosofijos studijos - 1*, Vilnius: Strofa, 2002, p. 27–87.

24 Witold Gombrowicz, „Wędrówki po Argentynie“, p. 238.

25 Idem, „Wędrówki po Argentynie“, p. 239.

cartes'o ar Kanto išprotautas Dievas mums jau yra neprieinamas – mums, tai yra Kierkegaardo anūkams.“²⁶ Šis pamatinis posūkis mąstymo istorijoje sietinas su garsiąja Friedricho Nietzsche's ištara, kad Dievas yra miręs, bet jo pradmenys aptinkami Naujųjų laikų filosofijoje gerokai anksčiau (ypač Kanto). Be daugelio kitų, šią ištara yra komentavęs Sartre'as, apeliuodamas į pamatinį istorinį patirties pokytį: „Dievas mirė: tuo nenorime pasakyti, kad jis neegzistuoja ar nebeegzistuoja. Jis mirė: kalbėjo mums ir nutilo [...]“²⁷. Literatūros tyrinėtojas Jeanas-Pierre'as Salgas Gombrowiczių yra pavadinęs „radikaliu ateistu“²⁸.

Šio ontoteologinio principo transformaciją atitiko antropologijos transformacija. „[Ž]mogus, turintis aiškiai apibrėžtą sielą ir ne mažiau aiškias pareigas Dievui, nėra sau jokia mįslė [...]“²⁹. Tokia žmogaus samprata turi pasekėjų ir dabar. Gombrowicziaus oponentais tampa kreacionistinės žmogaus sampratos atstovai. „[J]ūsų žmogus yra apibrėžta ir subalansuota būtybė, apdovanota vienokiu ar kitokiu būdu, požiūriais, polinkiais, kuri elgiasi taip, kaip jai diktuoja jos instinktai arba apmąstymai. Jūs visada buvote linkę [...] žiūrėti į žmogų paprastai, visada tikėjote išganinga paprastumo ir natūralumo galia.“³⁰ Tačiau dabartinis žmogus esąs visai kitoks – esmiškai kintamas, neapibrėžtas, mįslingas ir nenatūralus.

Naujaisiais laikais plėtojantis mokslams, absoliutas susvyravo, bet logikos dėsniai išliko nekintami.

Ar Kanto aprioriniai sintetiniai sprendiniai nebuvo antlaikinio pobūdžio ta prasme, kad priklausė nuo pačios laiko struktūros? Ar Moralės Dėsnis vis dar nešvietė tame danguje kaip kelrodis žvaigždynas? Taigi atrodė, kad žmogus, tiesa, tapo kažkuo daug takesniu ir ne tokiu tvirtu, bet vis tiek yra pajungtas nekintamai Teisei. Ir tikrai praėjusiam [XIX] šimtmečiuje ėmė stiprėti siaubinga, tikrai gąsdinanti ir demoniška idėja, kad žmogus, vystydamasis pats, susikuria savo teisę, taigi, kad žmogus yra nenumatoma būtybė, kad ne tik žmogaus esmė, bet ir visos ją valdančios normos yra santykinės, paklūsta formavimosi ir vystymosi procesui.³¹

26 Idem, *Dienoraštis I*, p. 340.

27 Jean-Paul Sartre, *Situations, I*, Paris: Gallimard, 1947, p. 142.

28 Jean-Pierre Salgas, *Witold Gombrowicz lub ateizm integralny*, Warszawa: Czytelnik, 2004.

29 Witold Gombrowicz, „Pratarmė (1951)“, *Transatlantas*, vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2008, p. 156–157.

30 *Ibid.*, 157.

31 Witold Gombrowicz, „Wędrówki po Argentynie“, p. 239.

Tai ne būtis, o tapsmo, dargi antropogeninio tapsmo, filosofija.

„Nenumatoma būtybė“, žinoma, yra ne kas kita, kaip Nietzsche's „dar nesuiformavęs gyvūnas“³². Gombrowicziaus mąstymas priklauso ponyčinei epochai, nepasibaigusiai ir šiandien. Visa tikrovė yra kūrybiška, antropogeniška, vertybės remiasi žmogumi. „Stengiausi parodyti, kad žmogui paskutinė instancija yra žmogus, o ne kažkokia absoliuti vertybė [...]“³³. *Jungtvių* pratarinę „Dramos idėja“ Gombrowiczius pradeda: „Žmogus yra priklausomas nuo to, kas kuriasi tarp žmonių ir jam nėra kito dieviškumo, tiktai tas, kuris kyla iš žmonių.“³⁴ Esminė mąstymo pastanga – svarstyti, grįsti ir kurti socialumą („tarpžmogišką bažnyčią“), tai yra vienintelę šiandien, kai transcendencija pašalinta, įmanomą prasmės – tiesų ir vertybių – sritį. Komentuodamas svarbiausią *Jungtvių* mintį, jis rašė: „Tai herojaus sapnas laikų sąvartoje, kai žmonija, palikdama Dievo bažnyčią, įžengia į žmonių bažnyčią..., nuo absoliučių vertybių pereina prie vertybių, kurias žmonės nustatė žmonėms.“³⁵ Kreipdamasis į lenkus, jis ketino pasakyti:

Manyje, kaip ir jumyse, suiro senoji darna, ir žinau, [...] kad turėsime susikurti naują sąvokų sistemą ir naują tvarką, atitinkančius mūsų prigimtyje įvykusius pokyčius. [...] Turime atsikratyti to, kas mumyse mirė, ir išreikšti tai, kas mumyse užgimė. Kalbu ne apie intelektualinius išradimus, popierinę filosofiją, o apie ore kybančias tiesas, persmelkiančias visą mūsų vidinio gyvenimo atmosferą.³⁶

Šios dvi priešpriešos – daikto / gyvio ir pastovumo / kismo – veda ir egzistencializmo link. Mat Gombrowiczius tapatino gyvenimą ir egzistenciją – abiem jiems esmiškai būdingas kiskas:

Daugelį amžių, nuo Aristotelio iki Kanto, žmogaus mąstymas pirmiausia telkėsi ties daiktų pasauliu, o egzistencializmas susigundė pasiekti tiesą apie egzistenciją, arba apie gyvenimą, arba apie kažką, kas yra amžinas judėjimas, tapsmas, kiskas.³⁷

32 Friedrich Nietzsche, *Anapus gėrio ir blogio*, vertė Evaldas Nekrašas, Vilnius: Apostrofa, 2020, p. 91. Vertimas kiek pakeistas.

33 Witold Gombrowicz, *Dienoraštis I*, p. 195.

34 Idem, *Šlub, Dziela*, t. 6, *Dramaty*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1986, p. 91.

35 Idem, „Jaki jest sens *Šlubu*“, Witold Gombrowicz, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne. 1963–1969, Dziela*, t. 14, p. 30–31.

36 Idem, „Diskusja radiowa, która nie doszła do skutku“, in: *Wspomnienia polskie. Wędrówki po Argentynie*, p. 21.

37 Idem, „Wędrówki po Argentynie“, p. 240–241.

Pačia svarbiausia, ašine sąvoka, aiškinant Naujųjų laikų filosofijos raidą, Gombrowiczius paskelbė redukcija. „[E]uropinė sąmonė jau du šimtus metų pažymėta redukcijos ženklu: Kantas, Marxas, Husserlis ar Heideggeris Vokietijoje yra nuoseklios šio atsargaus sąmonės apsiribojimo fazės.“³⁸ Fenomenologiškai supras ta redukcija reiškia atsiribojimą nuo bet kokių ontologinių, gnoseologinių ar mokslinių prielaidų apie dalykų prigimtį tam, kad išryškėtų tikrasis jų duoties ir patirties pobūdis. Gombrowičius aptiko visoje Naujųjų laikų filosofijos istorijoje progresuojantį ir besišakojantį redukcijos vyksmą, atmetantį dogmines ir metafizines tikrovės aiškinimo prielaidas. Ši moderniojoje filosofijoje vis labiau įsivyraujanti redukcija pirmiausia reiškia perėjimą nuo būties apmąstymo prie sąmonės apmąstymo.

Pirmąją, lemiamą redukciją atlikęs Descartes'as, radikaliai suabejodamas pasaulio egzistavimu. Abejonė turinti paliesti viską, kas paprastai laikoma tvirtai žinomais dalykais, ir išryškinti tai, kas išlieka neabejotina – kaip tik šitai gali užtikrinti iš tiesų patikimus pažinimo pagrindus. Dekartiškosios redukcijos esmę sudaro tai, kad atsiremiamą į savirefleksijos būdu aptinkamą sąmonės duotį sau pačiai, tampančia pamatine Naujųjų laikų mąstymo prielaida ir pagrindu. Kantas tęsė ir plėtojo šį redukavimo judesį, sistemingai tirdamas žmogaus sąmonės galias. Jis įvykdė vadinamąjį kopernikinį perversmą filosofijoje, netgi pačioje empirinėje, juslinėje duotyje išvelgdamas apriorines sąmonės formas – erdvę ir laiką. Pasak jo, ne pažinimas taikosi prie daiktų, o daiktai – prie pažinimo formų. Kantas taip pat atsisakė laikyti esančiais pačiais savaime tris svarbiausius metafizikos nagrinėtus buvinius – Dievą, pasaulį ir sielą. Jie priklauso ne tikrovei, kokia ji yra pati savaime, o mąstymui – šios proto idėjos tam tikru būdu organizuoja mūsų patirtį.

Hegelis universalizavo dekartiškosios ir kantiškosios redukcijos išvadas, būties pačios savaime apmąstymą paversdamas sąmonės, arba jo vadinamosios absoliutinės dvasios istorijos apmąstymu. Jis tai darė remdamasis filosofine spekuliacija ir išplėtodamas ypatingą dialektinį mąstymo metodą. Gombrowiczius labai epizodiškai, bet kryptingai interpretavo Hegelio filosofiją, atmesdamas jo teleologinę istorijos sampratą, pašalinančią individualų subjektą ir paverčiančią jį vien tikrai visuomeninio proceso momentu. Užtat, sekdamas Kierkegaard'u, Gombrowiczius visokeriopai pabrėžė konkrečią individo egzistenciją. Iš Kierkegaard'o atliktos hegelinės sistemos kritikos kaip tik ir kilęs egzistencializmas:

38 Idem, *Dienoraštis II*, p. 432. Vertimas kiek pakeistas.

[...] Kierkegaard'as buvo tos krypties tėvas, ir jo maištas prieš Hegelį reiškia tam tikrą radikalią filosofinio mąstymo nuostatos pokytį – nuo šios akimirkos jis leis vyti tą nepagaunamą žvėrį, vadinamą gyvenimu, egzistencija, konkretybe.³⁹

XX amžiaus mąstyme įsiviešpatauja laiko akiratis. Tačiau šis laikiškumas labai skiriasi nuo Hegelio spekuliatyvaus dialektinio laikiškumo, paliekančio nepaliestą poziciją absoliutaus subjekto, kuriam savirealizuojantis, istorijos vyksmas darosi skaidrus.

Iš pažiūros atrodytų, kad kaip tik [...] hegelinė dialektika siekia sučiuopti judėjimą ir padaryti jį savą žmogaus sąmonei. Tačiau tarp judėjimo dialektinio ir egzistencinio traktavimo yra toks skirtumas, kaip tarp įspūdžių žmogaus, stebinčio lekiantį automobilį, ir įspūdžių to, kuris sėdi lekiančiame automobilyje.⁴⁰

Gombrowiczius, kaip ir egzistencialistai, nagrinėjo subjektą, kuris yra į laiką paniręs istorijos vyksmo dalyvis ir atitinkamai – iš vidaus, situatyviai – jį suvokia.

Descartes'o ir Kanto atliktas redukcijas galima laikyti ikifenomenologinėmis. Ne be reikalo Husserlis suprato fenomenologiją kaip nuoseklų Descartes'o sąmonės tyrimo programos tęsimą ir plėtojimą. Šios trys redukcijos, suspenduojančios pasaulio buvimą ir jo pažinimą, ir šitaip atveriančios sąmonės filosofijos akiratį, Gombrowiczui buvo pačios svarbiausios. Miłoszas prisiminė: „Gombrowiczius nuolat užsispyręs kartodavo: Descartes'as, Kantas, Husserlis [...]“⁴¹.

Tačiau savo paskaitose ir dienoraščiuose Gombrowiczius trumpai aptarė ir kitokio pobūdžio redukcijas – Marxo ir Nietzsche's. Šios redukcijos, vėliau pavadintos įtariosiomis hermeneutikomis, aiškina sąmonės turinį jos veikimo priežastimis ir aplinkybėmis, ją demaskuoja ir nužemina, sugrąžindamos vienokį ar kitokį priežastinį aiškinimą. Kartu šios redukcijos užtemdo fenomenus, paverčia juos epifenomenais ir šitaip paneigia fenomenologinio jų aprašymo esmiškumą. Vadinant ir jas redukcijomis, redukcijos samprata labai išplečiama ir reliatyvizuojama taip, kad apima ir antifenomenologinę jos prasmę – tai, kas paprastai vadinama redukcionizmu ir ko fenomenologija kaip tik siekia išvengti.

39 Idem, „Wędrówki po Argentynie“, p. 236.

40 *Ibid.*, p. 238.

41 Czesław Miłosz, „Kim jest Gombrowicz“, in: *Prywatne obowiązki, Dzieła zbiorowe*, t. 7, Pa-ryż: Instytut literacki, 1985, p. 142.

Bet Gombrowiczius neskyrė šių redukcijos tipų. Marxo atlikta redukcija, pasak jo, atvėrusi socialinius sąmonės sąlygotumus. Gombrowiczius jai pritarė kaip kritiniam ir demistifikuojančiam žmogaus egzistencijos pagrindų atskleidimui, tuo pat metu kategoriškai atmesdamas su marksizmu siejamus totalitarinio socializmo elementus. Marksistinę savo materialinių pagrindų nesuvokiančio grynojo mąstymo kritiką jis laikė spekuliatyvosios filosofijos įveikos momentu. Šalia to Gombrowiczius glaustai ir, reikia pasakyti, labai paviršutiniškai apibūdino Nietzsche's filosofiją, priskirdamas jai fiziologinę redukciją.

Fenomenologinės redukcijos, kuri Gombrowicziui buvo aktualiausia, sampratą artikuliuo Husserlis. Ją atliekant, suskliaučiamą vadinamoji natūrali sąmonės nuostata ir tuo pačiu atveriamas esmiškas jos intencionalumas, nukreiptumas į pasaulį: pasaulis visada yra vienaip ar kitaip duotas sąmonei. Pasaulis kaip reiškinų laukas ir sąmonė, kuriai jis reiškiasi – vienas be kito neįmanomi intencionalumo poliai. Tačiau Gombrowiczius buvo linkęs įkelti intencionalumą į sąmonės vidų ir šitaip paversti jį subjektyviu. Pasak jo,

[...] Husserlio ‚fenomenologinės redukcijos‘ dėka mūsų mąstymo aprėptis susiaurinama – užuot užsiėmęs pasauliu ir tuo, kas jame yra, filosofas dabar turi aprašinėti tik tai, kas vyksta jo sąmonėje, neklausdamas, ar tai atitinka objektyvią tikrovę.⁴²

[T]ikrovė (maščiau) – ta bendra, objektyvi – nėra jokia tikrovė. Tikroji tikrovė – tai ta sava, privati. Man nevalia parašyti „pomidorų sriuba yra gera“. Kas per uzurpacija! Tačiau turiu teisę sakyti „man skani pomidorų sriuba“. Tai deramas kalbėjimo būdas!⁴³

Beje, neatsitiktinai Gombrowiczius pateikia iš tiesų asmeniui savausios, privačios patirties srities – skonio, dargi gastrominio – pavyzdį. Galima sakyti, kad skonio sprendimas jam yra pats svarbiausias ir pavyzdinis – pagal jį Gombrowiczius modeliuoja visus kitus, pažintinius ir vertybinius sprendimus.

Apie šį redukcijos apribojimą sąmonės turiniu glaustai, bet tiksliai pasisakė Miłoszas: „Kas mane žavi – tai obuolys: obuolio pradas, obuolio taisyklė, obuoliškumas pats savaime. Tuo tarpu Gombrowiczius pabrėžia obuolį kaip ‚psichinį aktą‘, obuolio atspindį sąmonėje.“⁴⁴ Šiame trumpame dviejų lenkų rašytojų

42 Witold Gombrowicz, „Wędrówki po Argentynie“, p. 246.

43 Idem, *Testament. Rozmowy z Dominique de Roux*, p. 45.

44 Czesław Miłosz, „Kim jest Gombrowicz“, p. 152.

susikirtime paliečiama pati fenomenologijos šerdis. Miloszas yra daug artimesnis huserlinei jos sampratai. Tokia redukcija, kaip ją suprato Gombrowiczius, palieka subjekto ir objekto priešstatą neišveiktą, o kartu subjektyvizuoja fenomenų sritį, paverčia ją vien tiktai vidine, psichine tikrove. Matysime, kad tai turi svarias pasekmes visam filosofiniam Gombrowicziaus mąstymui.

Egzistencializmas – taip ir ne

Kai kurie iškiliausi egzistencialistai, svarstydami žmogaus būties pasaulyje problematiką, pasirėmė pamatiniais fenomenologinės analizės principais, visų pirma redukcijos samprata. Sartre'as pradėjo *Būtį ir niekį* teigdamas, kad „[š]iuolaikinis mąstymas pasiekė reikšmingos pažangos, redukuodamas egzistuojantįjį į jį atskleidžiančių apraiškų seriją“⁴⁵. Atlikus šią redukciją, išnyksta metafizinei filosofijai būdinga būties ir reiškinių priešprieša, nes „egzistuojančiojo būtis yra būtent tai, kaip jis *atrodo*“⁴⁶.

Sartre'as atmetė esencialistinį žmogaus traktavimą. Egzistencija, pasak jo, yra atvira ir reikalauja užbaigimo ar, taikliau Antano Maceinos rastu žodžiu, užsklendimo. Jos atvirybė ir užsklendimas sudaro pirmapradės asmens laisvės dinaminę įtampą, o kartu yra moralinio pobūdžio reikalavimas pačiam aktyviai lemti savo egzistenciją. Gombrowiczius rašė: „Egzistencialistinis žmogus yra / konkretus, / vienas, / sukurtas iš niekio, / todėl laisvas. / Jis pasmerktas laisvei ir gali rinktis save.“⁴⁷ Jis pritarė Sartre'ui, kad egzistencijos vyksme asmuo projektuoja save ir šitaip įgyja tapatybę. „[Ž]mogus ne *yra*, o tampa [...] žmogus gali rinktis iš skirtingų galimybių, kurios jam pasitaiko gyvenime, tačiau rinkdamasis jis renkasi pats save.“⁴⁸ Asmens buvimas yra santykis su savimi pačiu, pasireiškiantis kaip savikūra esamoje situacijoje – šitaip vis kristalizuojasi ir persikristalizuoja laikiška jo egzistencija. „[Ž]aidimas yra nepaliaujama savikūra ir tik ties mirties slenksčiu žmogus darosi apibrėžtas, išbaigtas kaip daiktas...“⁴⁹

45 Jean Paul Sartre, *L'être et le néant*, Paris: Gallimard, 1994, p. 11.

46 *Ibid.*, p. 12.

47 Witold Gombrowicz, *Filosofijos kursas per šešias ir ketvirtį valandas*, p. 110.

48 Idem, „Wędrówki po Argentynie“, p. 198.

49 *Ibid.*, p. 244–245.

Savo didįjį romaną *Ferdydurkė* Gombrowiczius laikė egzistencialistine knyga *avant le lettre*: „*Ferdydurkė* rašiau 1936–1937 metais, kai tos filosofijos dar nebuvo nei girdėti, nei regėti. Tačiau *Ferdydurkė* yra kiauurai egzistencialistinė.“⁵⁰ Taip esą nepaisant to, kad rašydamas šią knygą, jis nieko negirdėjęs apie egzistencialistų pastangas. „Tuomet aš dar nežinojau, kad panašiais klausimais, susijusiais su noru suvokti judantį, nuolatos kintantį gyvenimą galvas suka egzistencialistai, o jie tapo žinomi tik po karo.“⁵¹ Vis dėlto *Ferdydurkėje*, pasak jos autoriaus, „aidi *fortissimo* beveik visos pagrindinės egzistencinės temos: [asmens] tapimas, savikūra, laisvė, baimė, absurdas, niekis...“⁵² Gombrowiczius labai aiškiai pasakė, kokia prasme ir kuo remdamasis jis vadina šią knygą egzistencialistine: „Žmogus, kurį kuria kiti žmonės, [...] žmonės, formuojantys vienas kitą – tai būtent egzistencija, o ne esencija. *Ferdydurkė* – tai egzistencija tuštumoje, tai yra vien tik egzistencija.“⁵³ Žmogus neturi nei esencijos, t. y. esmės, nei natūros, t. y. prigimties.

Sartre'as tai nagrinėjo racionalistiškai, abstrakčiai, netgi metafiziškai, kaip kilmės iš sąmonės klausimą, apibūdinamas sąmonę kaip niekį, plyšį būtyje, dėl kurio asmuo esąs visiškai laisvas. Aiškindamas, ką reiškia garsusis jo teiginys, kad egzistencija yra pirmesnė už esmę, Sartre'as rašė: „Jei žmogus egzistencialistiniu požiūriu neapibrėžiamas, taip yra todėl, kad iš pradžių jis yra niekas. Jis bus tik vėliau ir tuo, kuo save pavers.“⁵⁴ Bus – vadinasi taps savo paties pastangų dėka. „[N]eįmanoma rasti kitų mano laisvės ribų, kaip pati laisvė arba, jei kam taip labiau patinka, [...] mes nesame laisvi nustoti buvę laisvi.“⁵⁵

Gombrowiczius keliuose savo tekstuose rekonstravo egzistencialistinę žmogaus sampratą. Egzistencialistai kalbėję apie žmogų, kurio „mąstymas yra aktas, kurio pagalba jis sukuria pats save“⁵⁶. Paties Gombrowicziaus filosofinę poziciją ar, tiksliau pasakius, filosofinę lokalizaciją galima apibūdinti kaip šalia-ir-poegzistencialistinę. Tai tam tikras filosofavimo būdas – ne tapatinant su artima galinga filosofija, o atsispiriant nuo jos. Kuo artimiau tau yra tai, nuo ko

50 Witold Gombrowicz, *Dienoraštis I*, p. 355. Vertimas kiek pakeistas.

51 *Ibid.*, p. 290.

52 *Ibid.*, p. 355. Vertimas kiek pakeistas.

53 *Ibid.* Vertimas kiek pakeistas.

54 Jean-Paul Sartre, *Egzistencializmas – tai humanizmas*, vertė Goda Bulybenko, Vilnius: Vaga, 2016, p. 27.

55 Idem, *L'être et le néant*, p. 484.

56 Witold Gombrowicz, „Wędrówki po Argentynie“, p. 196.

atsiriboji, tuo tiksliau nusakai tai, kas tau iš tiesų rūpi ir yra svarbu. Svarbiausias Gombrowicziaus filosofinis oponentas, artimiausias kitas buvo Sartre'as – per artimumą ir skirtis nuo jo idėjų Gombrowiczius artikuliavo savąjį mąstymą. Beje, tokia dvilypė padėtis mąstymo lauke – šalia sau artimos filosofijos, o kartu kiek pajėgi save nuo jos atskiriant – būdinga ne tik tai mėgėjiškam, bet ir mokykliniam, pasekėjų filosofavimui, taip pat tokiam profesionaliam filosofiniam istoriniam filosofavimui, kurį skatina visų pirma pastanga imanentiškai svarstyti vieną ar kitą rūpinimą mąstyseną, gilintis į jos niuansus ir variantus.

Gombrowiczius kuo gyviausiai suvokė šios tapatybės ir kartu skirties dvilypumą. „Mano santykis su egzistencializmu yra kankinamai neaiškus ir įtemptas. Pats jį praktikuoju, tačiau juo netikiu. Jis įsiveržia į mano egzistenciją, tačiau jo nenoriu.“⁵⁷ Formuluojęs „egzistencializmas, įsiveržiantis į egzistenciją“ ir „praktikavimas“ nusako Gombrowicziaus santykio su filosofija pobūdį – egzistencinė filosofija jam buvo gyvenimiškai svarbi⁵⁸. „Egzistencinis mąstytojas – tai tas, kuris dalyvauja filosofijoje ne tiktai smegenimis, bet visa savo esybe. Taigi egzistencializmas – ne tiktai mąstymas apie gyvenimą, o ne apie daiktus, bet ir gyvas, kuo „asmeniškiausias“ mąstymas, tai yra toks, į kurį angažuota visa asmenybė.“⁵⁹

Gombrowiczius rašė, jog „[s]kaitydamas *Būtį ir niekį*, patiri išpūdį [...], kad knyga taiko kaip tik į tave, turi omenyje kaip tik tave... ir aš iškart atradau joje

57 Idem, *Dienoraštis I*, p. 358.

58 Literatūros tyrinėtojas Janas Błoński taikliai pastebėjo: „Iš esmės jis niekad nesiima *stricte* intelektualinių diskusijų. [...] bet neprilygstamai įžvalgiai apnuogina silpnąsias puses, kurias sąlygoja kokio nors žmogaus (visų pirma paties Gombrowicziaus) ištikimybė vienai ar kitai idėjai arba tam tikros doktrinos praktikavimas.“ (Jan Błoński, „Dziennik“, czyli Gombrowicz dobrze utemperowany“, *Forma, śmiech i rzeczy ostateczne. Studia o Gombrowiczu*, Kraków: Universitas, 2003, p. 161).

Gombrowiczius rašė, supindamas maksimalios rimties ir žaidimo momentus: „Nežinau, koku būdu egzistencializmas galėtų mano rankose tapti šiuo tuo daugiau nei žaisliuku – [žaidžiant] rimtybe, mirtimi, merdėjimu. Savo nuomonę apie egzistencializmą užrašau čia ne iš pagarbos savo požiūriui, – diletantiškam, o iš pagarbos savo gyvenimui.“ (Witold Gombrowicz, *Dienoraštis I*, p. 354). Filosofija Gombrowicziui – mirtinai rimtas ar, tiksliau sakant, gyvenimiškai svarbus, gyvenimu kaip pamatine ir vienintele duotybe matuojamas žaidimas. O štai mirtis jo nedomino, kaip ir Dievas, ir dėl panašios priežasties – viena ir kita yra transcendencija, kurios patirties neturime ir negalime turėti, kurią „nukerta“ nuosekli redukcija. Gombrowiczius nepripažino net mirties transcendencijos, nuosekliai remdamasis tik tuo, kas patiriama ir laikydamas mirtį ne kuo kitu, kaip tiktai patiriamo gyvenimo numatoma riba.

59 Idem, „Wędrówki po Argentynie“, p. 242.

save, kai ji pakliuvo man į rankas tenai, Argentinoje“⁶⁰. Jį ypač patraukusi hegelinės būties-sau, tai yra sąmonės analizė, reikšmingai pratęsianti Descartes'o subjektiškumo srities artikuliaciją – iškelianti į pirmą vietą niekį ir laisvę. Todėl, rašo jis, „[m]an pasirodė, kad Sartre'as kodifikuoja mano paties pajautas“⁶¹. Bet toliau jo laukęs nusivylimas. Mat „Sartre'as, atvedęs savo žmogų iki tokios radiklios laisvės, kompromituojančios bet kokį pavidalą [...], staiga atsisako subjektyvizmo [t. y. subjektiškumo – AS] ir tolimesnis jo minties kelias – tai jau primetimas žmogui vis griežtesnių normų, jo uždarymas dar viename, labai apibrėžtame pavidale“⁶². Jis pasisakė prieš tai, ką vadino Sartre'o moralizavimu – asmens atsakomybės už savo autentišką egzistenciją teigimą. Pasak jo, „*l'Être et le Néant* [...] virsta savotišku moralės traktatu [...]“⁶³. Tuo tarpu Gombrowiczui visuomet rūpėjo gryna esamybė ir jis į ją apeliavo, tuoj pat atpažindamas viską, kas nėra esamybė, taigi ir privalomybę, ir stengdamasis pašalinti ją iš savasties srities, kad šią sritį išgrynintų⁶⁴.

Gombrowiczius negalėjo tiesiog priskirti savęs egzistencialistams, būtinai turėjo rasti skirtį, atsiriboti, dargi kategoriškai⁶⁵. Jis sąmoningai ir nuosekliai naudojo šią aktyvią taktiką: „argi neprivalau išsiskirti iš dabartinio europietiško mąstymo, argi mano priešai nėra kryptys, doktrinos, į kurias esu panašus; ir tam,

60 Idem, *Testament. Rozmowy z Dominique de Roux*, p. 152.

61 *Ibid.*, p. 153.

62 *Ibid.*

63 *Ibid.*

64 Viename interviu Gombrowiczius pacitavo garsiąją Sartre'o tezę, kad žmogus nėra tai, kas jis yra, o yra tai, kas jis nėra. Gombrowiczius pasakė, kad „išeinant iš žmogiškosios srities, jis [šis teiginys] buvo sublimuotas į kažką panašaus į teologiją. Žmogus padaromas priklausomu nuo tam tikros moralės: jis turi veikti taip, o ne kitaip. Tačiau bet kokia moralė yra abejotina ir diskutinė.“ ([Wywiad Francois Bondy'ego] „Młodość jest niższa“, Witold Gombrowicz, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne*, p. 373). Beje, Sartre'o tezę buvo išsakyta ne apie žmogų, o apie sąmonę ontologine prasme, apie jos kaip būties-sau faktiškumą. „Ji [būtis-]sau yra, sakytume, kaip būtis, kuri nėra tai, kas ji yra, ir yra tai, kas ji nėra.“ (Jean Paul Sartre, *L'Être et le néant*, p. 115).

65 Jam būdavo daug lengviau atsiriboti negu pripažinti savo artumą. Į šį jo mąstysenos bruožą atkreipė dėmesį ne vienas, su juo bendravęs. Błoński pastebėjo, kad „[p]irmasis Gombrowicziaus gestas yra atmetimas. Tartum pasišiaušęs, vos išgirdęs kokį teiginį (mąstymo, moralinį, estetinį), tuoj nuo jo atsižegnoja.“ (Jan Błoński, „'Dziennik', czyli Gombrowicz dobrze utemperowany“, p. 160). Miłoszas viename laiške rašė apie pokalbius su Gombrowiczium, kad tai „[aba]i vertinga patirtis, leidžianti daug ką įsąmoninti ir atskleisti kokią nors vidinę ydą, pvz., struktūralizmo.“ (cit. iš: Andrzej Franaszek, *Miłoszas. Biografija*, p. 538).

kad priversčiau save išsiskirti [...] – privalau pradėti tas doktrinas naikinti.“⁶⁶ Toks aš, galima sakyti, yra anaipol ne duotybė, o siekinys, reikalaujantis veikti. „[K]ad pasiektum [...] ,aš‘, reikia išdrįsti pradėti būti [zaistniec].“⁶⁷ Aš buvimas – ne savaiminis, o padarytinas dalykas, o saviprata kartu yra ir savęs padarymas kažkuo. „Priversti save išsiskirti“ – nepaprastai būdingas Gombrowiczui autoreferentinis veiksmas, gaminant savo skirtį nuo kitų bei neleidžiant sau likti stebėtoju, priverčiant įsiterpti į situaciją, šiuo atveju – į filosofinę situaciją. Tai savotiška atmaina Hegelio vadinamosios pono ir vergo dialektikos, aiškinančios, kaip asmenys pripažįsta kits kitą, susitaikydami su mirtinos kovos rezultatais. Gombrowiczius, galima sakyti, pavertė tai aktyvios savikūros priešintis kitam, atsiskiriant nuo kito principu. Savęs privertimas – savotiškas privalomybės, imperatyvo atitikmuo, kurį jis pats suprato kaip alternatyvą tam, ką laikė moralizmu ir atmetė. Prievarta yra tam tikras būtinybės sinonimas, besiskiriantis nuo Sartre’o sąmonės laisvos būtinybės ar netgi būtinos, neišvengiamos laisvės, kuria Gombrowiczius „netikėjo“, nepasitikėjo, ir esmiškai apribojantis laisvę. Jo romanuose ryšys tarp asmenų labai dažnai užmezgamas prievartiniu būdu ir yra kankinantis. Jam nebuvo svetimas sadomazochistinis žodynas.

Santykio su Sartre’u ir (daug mažesniu mastu) su kitais egzistencialistais aptarimas apibūdina paties Gombrowicziaus antropologiją: egzistencializmo žmogui jis priešino „savo“ žmogų. Svarbiausias skirtumas – Sartre’o filosofijos pagrindiniu, laisvės klausimu; Gombrowiczius kategoriškai atsisakė kildinti asmens veiksmus iš pirmapradės laisvės ir pasirinkimo. Pasak jo, tam visų pirma priešinasi kančios ir skausmo patirtis.

Pasakyti, kad išlaikome laisvės galimybę kančios atžvilgiu [...] – tai apskritai nubraukti to žodžio prasmę. Kančia yra tai, ko aš nenoriu, ką turiu „iškentėti“, svarbiausia čia prievarta, taigi laisvės stoka. Sunku sugalvoti didesnes priešingybes nei kančia ir laisvė.⁶⁸

66 Witold Gombrowicz, *Dienoraštis I*, p. 89.

67 [Idem], „Ostatni wywiad w Buenos Aires“, in: Rajmund Kalicki, sud., *Tango Gombrowicz*, p. 364.

68 Idem, *Dienoraštis II*, p. 340–341. Vertimas kiek pakeistas.

Skausmo patirtis, esmiškai susijusi su kūniškumu kaip nuo asmens neat-siejama konkretybe – didžiausias iššūkis filosofijos abstraktumui⁶⁹. Skausmas suprivatina patirtį. Gombrowicziaus kūrybos tyrinėtojas Alfredas Gallas suformulavo: „Skausmas sudaro mazgą, sukabinantį [*sprzegający*] individą, nes parodo tą tikrovę, kurios atžvilgiu individas patiria save kaip individą.“⁷⁰ Tai atveria ypatingos savirefleksijos plotmę. „Man skausmas tampa egzistencijos išeities tašku, svarbiausiu potyriu, kuriuo viskas prasideda ir kurio link viskas veda.“⁷¹ Skausmas – didžiausia konkretybė, o tuo pačiu ir tikriausia tikrovė. Paskutiniajame savo interviu Gombrowiczius pasisakė visai šopenhaueriškai:

69 „Jei vis dėlto iš manęs tikimasi giliausio ir sunkiausio apibrėžimo to *kažko*, apie ką sakau, jog privalo gyventi visokiame ten struktūrose ir konstrukcijose, tai paprasčiausiai galiu pasakyti, kad tas kažkas – tai Skausmas.“ (*Ibid.*, p. 445). Skausmas yra racionaliai nesuvokiamos tikrovės, bendros žmonėms ir gyvūnams, patirtis: „naujesniosios mokyklos žmonėms skausmas yra skausmas, kad ir kur jis reikštųsi, lygiai bausis žmogui, kaip ir musei; mes išsiugdėme grynosios kančios pojūtį, mūsų pragaras tapo universalus.“ (Witold Gombrowicz, *Dienoraštis I*, p. 455). Skausmas sulygina visas gyvas būtybes. Błoński pakomentuoja, kad „[a]nksčiau buvo skausmų hierarchija, žmogaus skausmas buvo grąsesnis, negu žvėries, [...]. Dabar ne, nes žmogus [...] nebelaiko savęs Dievo išskirta būtybe [...]“ (Jan Błoński, „Gombrowicz i rzeczy ostateczne“, *Forma, śmiech i rzeczy ostateczne. Studia o Gombrowiczu*, Kraków: Universitas, 2003, p. 221). Gombrowiczius yra labai įtaigiai aprašęs gyvūnų kančias.

70 Alfred Gall, *Humanizm performatywny. Polemika z filozofią w praktyce literackiej Witolda Gombrowicza*, Kraków: Universitas, 2011, p. 96.

71 Witold Gombrowicz, *Dienoraštis I*, p. 454. Vertimas kiek pakeistas.

Paklaustas, ar bijo mirties, Gombrowiczius atsakė: „Ne, mirtis man nekelia nerimo. [...] Baimę jaučiu tik prieš skausmą... Dabartinis mąstymas, ypač Sartre'o egzistencializmas, per stipriai sieja tikrovę su sąmone, o nepakankamai – su fizine kančia. Bet juk kažkas tikrai neįtikėtina, negirdėta ir demoniška yra skausmas.“ ([Wywiad Arlette Sayac], „Spotkanie w Vence z Witoldem Gombrowiczem, autorem *Kosmosu*“, Witold Gombrowicz, *Publicystyka, wywiady, teksty różne*, p. 304). Svarbi esanti ne mirtis, o skausmas ([Wywiady Piera Sana-vio], „Gombrowicz: forma i rytuał“, in: Witold Gombrowicz, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne*, p. 393–398). Jau nuo pokario jis neretai ir ne vienam užsimindavo apie savižudybę, o kelis paskutinius metus, dažnai jausdamas skausmą, klausinėjo, kaip galėtų nusižudyti, jei jis pasidarytų nepakeliamas, kaip gauti nuodų ar ginklą. 1961 m. jis dienoraštyje užrašė: „Sveikata: nebloga, prastai su kvėpavimu, mirtis vis arčiau.“ (Idem, *Kronos*, p. 260). Tokie įrašai dažnėjo. 1964 m.: „Prof. von Kresas – tonzilių operacija. (Mirtis). (Mirtis).“ (*Ibid.*, p. 308). „Kulikas tikrai ateina. (Mirtis). (Mirtis). Keistai priprantu prie minties apie savižudybę.“ (*Ibid.*, p. 309). „[R]eikia apgalvoti mirtį – kas bus? Kaip ilgai? Vėžys?“ (*Ibid.*, p. 325). 1966 m.: „Kovoju su daugeliu ligų, dvesiu, su Rita apskritai geriau. Bet ne visada... Dieve, Dieve, kaip ilgai?“ (*Ibid.*, p. 359).

norėčiau parašyti kažką, kas galėtų leisti įsivaizduoti tokį skausmą, kuris yra iš tikro bausis ir absoliutus, kuris yra pats tikrovės pagrindas. Visata man reiškiasi kaip kažkas visiškai juoda ir tuščia, kur vienintelis realus daiktas yra tai, kas verčia kentėti – būtent skausmas.⁷²

Nors pats Gombrowiczius šito nesakė, skausmo priešingybė – malonumas ir žavėjimasis – taip pat yra susijęs ne su asmens laisve, suverenumu bei sava-veiksmiškumu, o su pasija, kęsmu, taigi su poveikiu jam, savotiška prievarta. Ir skausmo, ir malonumo „subjektas“ yra kūnas – pamatinė aš plotmė. Rašant *Pornografiją*, „reikėjo ‚fizikos‘, ji tiesiog buvo būtina kaip atsvara metafizikai. Ir atvirkščiai – metafizika šaukėsi kūno. [...] G]rynoji sąmonė turi būti vėl panardinta į kūną, į lytį, į Erotą, menininkas filosofą turi vėl nugramzdinti į žavesį“⁷³.

Skausmas ir malonumas yra jausmai *par excellence*, giliausi ir stipriausi pasijiniai intencionalumai, kraštutinė disforija ir euforija. Jie reikalauja iš naujo apmąstyti vidujybę, išskirti joje (teorinės) sąmonės ir gyvenimo, arba egzistencijos, plotmes. Tai iššūkiškai egzistencializmui, suprantamam kaip sąmonės filosofija.

Vis dėlto ar filosofija, kurios išeities taškas yra sąmonė, gali turėti daug bendro su egzistencija? [...] Gyvenimas pažįsta tik nemalonumo ir malonumo kategorijas. Pasaulis mums esti tiktai kaip skausmo arba malonumo galimybė. Sąmonė, kol neatpa skausmo ar malonumo pojūčiu, mums neturi reikšmės. [...] svarbu ne suvokta, o pajauta būtis.⁷⁴

„Pasaulis, kuris negalėtų suteikti mums skausmo (arba malonumo), neturėtų mums jokios reikšmės, taigi neegzistuoti.“⁷⁵ Pasijinis intencionalumas yra pats svarbiausias, pamatinę patirtį, pačią pasaulio duotį atveria kančia ir žavesys.

72 [Wywiady Piera Sanavio], „Gombrowicz: forma i rytuał“, in: Witold Gombrowicz, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne*, p. 394. Prieš mirtį jis ne sykį sakė, kad nori parašyti apie skausmą, ieško kūrinio formos. „Norėčiau, kad tema būtų žmogaus susidūrimas su skausmu. Bus tik du veikėjai: žmogus ir musė, kuri kenčia.“ (Rita Gombrowicz, *Gombrowicz w Europie*, p. 340).

73 Witold Gombrowicz, *Dienoraštis II*, p. 128.

74 *Ibid.*, p. 340.

75 [Wywiad Claude’a Jannoud], „Gombrowicz, piewca ‚ja‘“, Witold Gombrowicz, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne*, p. 388. „Beskausmis pasaulis taps abejingas...“ (Idem, *Dienoraštis II*, p. 445. Vertimas kiek pakeistas).

Savo ruožtu Gombrowicziaus pabrėžiamas pamatinės pasijos įrėmina pasijos /nuobodulio skirtis. Tiesa, savo nuobodulio sampratos jis neišdėstė ir paliko ją nekonceptualizuotą, tačiau tai buvo labai platus jo patirties laukas – jis daugysyk įvairiomis progomis minėjo savo nuobodulį ar abejingumą, daugybę dalykų laikė nuobodžiais⁷⁶. Apatija yra esmiška patirties riba – nedėmesys, neintencionalumas.

Aš – transcendentalinis, štai šis, Witoldas

Fenomenologiją ir egzistencializmą Gombrowiczius traktavo kaip transcendentalinio aš filosofijas ir pats pasisakė už egologinę filosofijos orientaciją. Jis rašė „pamatęs save aštriai oponuojant visoms pokario tendencijoms,

76 Paklaustas apie vadinamąjį prancūzų naująjį romaną, jis atsakė: „Mano ‚kritiškas‘ požiūris į naujus romanus reiškiasi faktu, lemtingu ir kategorišku, kaip kiekvienas faktas, kad negaliu jų skaityti. Kodėl? Nes jie man kelia nuobodulį. Pernelyg man kelia nuobodulį. Tai faktinė padėtis, čia nieko negaliu padaryti.“ (Idem, *Testament. Rozmowy z Dominique de Roux*, p. 141). Jis parašė straipsnelį apie dabartinės literatūros keliamą nuobodulį (Idem, „Sztuka a nuda“, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne. 1939–1963, Dzieła*, t. 13, *Varia*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1996, p. 94–101). Jam buvo nuobodūs argentiniečiai rašytojai, Europos intelektualinis gyvenimas, politika, literatūra, dabartinė literatūra, menas, dabartinis menas, teatras, Franzas Kafka, Dantė, Robertas Musilis, Johannas Sebastianas Bachas, Bruno Schulzo apsakymai. Apie Paryžių, kai pirmąkart tenai atvyko, jis pasisakė: „Manau, kad ne daug yra tokių, kurie Paryžiuje pamatė mažiau už mane... Nieko neapžiūrėjau, niekas manęs nedomino.“ (Idem, *Lenkiški prisiminimai*, p. 69). „Su tobulai kaimiška mina dairiausi po sales, pripildytas nesibaigiančios meno kūrinų monotonijos, [...] o mano žvilgsnis klaidžiojo nuo vieno paveiklo prie kito, kupinas nuobodulio ir paniekos mišinio, kurį sukelia perteklius. [...] Nusiziovavau. [...] – Man nusibodo, tariau. – Gana to gero. Eime iš čia.“ (*Ibid.*, p. 84–85). Panašiai jis rašė apie Romą, kur „tiktai vaikštinėjau gatvėmis, neužsukdamas į muziejus ar bažnyčias [...]“ (Witold Gombrowicz, *Testament. Rozmowy z Dominique de Roux*, p. 58). Sutikto dailininko paklaustas, ar jau buvo šv. Petro katedroje, atsakė, kad ne, nes „visos bažnyčios viduje yra tokios pačios“ (*Ibid.*, p. 58). „Romos pastatai ir paveikslai – taip, tie dalykai man buvo pažįstami, jie man nusibodo dar Paryžiuje, aš taip nekenčiau muziejų ir viso to vaizduojamojo grožio, nuo kurio pertekliaus net įskausta galva, kad užsukdavau tik į Koliziejų.“ (Witold Gombrowicz, *Lenkiški prisiminimai*, p. 227). Artimai su juo bendravęs Juan Carlos Gómezs trumpai užsiminė: „Gombrowiczius buvo taipogi nuobodulys ir skausmas.“ (Rita Gombrowicz, *Gombrowicz w Argentynie*, p. 234).

Transatlante jis sarmatiškai šaržavo apatiją: „Kaipgi tu čia nebijai, jei Bijoti privalai? Kodėl nesistėbi, jei stėbėtis būtinai reikia? Kodėl tu šitai Sėdi, kodėl Nieko Nedarai, kai Bėgti, Lėkti reikia? Kur baimė tavo, kur pasipiktinimas tavo?“ (Witold Gombrowicz, *Transatlantas*, p. 142).

prakeikusioms aš [...]“⁷⁷. Aš buvęs pasmerktas „visų epochos [mąstymo] srovių, reikalaujančių, kad žmogus paniekintų savo egoistinį, egocentrinį, pasenusį, antisocialinį aš“⁷⁸. Formuluojuama perdėm spalvingai, bet turimas omenyje aš kaip radikali kritinė instancija, pajėgi spręsti apie bet kokius kultūros ar visuomenės reiškinius. „Reikalavimas paniekinti aš“ – veikiausiai šioks toks anachronizmas: iš tiesų taip apibūdinama ne situacija po Antrojo pasaulinio karo, kai vyravo egzistencializmas, o kiek vėlesnis struktūralizmas, griežtai oponavęs egzistencialistinei egologijai ir skelbęs „subjekto mirtį“. Struktūralizmas viešpatavo, kai Gombrowiczius sąmojingame ir lengvabūdiškame interviu su savimi pačiu parašė: „Buvau pirmasis struktūralistas“⁷⁹. Jis nepritarė Michelio Foucault ir kitų siekiui pašalinti asmenį.

Tiesa, Gombrowiczius svarstė Sartre'o, o ne Husserlio tematiką, bet šiuo atžvilgiu Sartre'as labai artimas Husserliui, jo egzistencializmas, galima sakyti, yra transcendentalinis. Pasak fenomenologijos kūrėjo,

[v]iskas, kas pasauliška, bet kokia erdvėlaikinė būtis yra man, t. y. galioja man, galioja todėl, kad aš ją patiriu, suvokių, prisimenu, mąstau apie ją kokių nors būdu, sprendžiu apie ją, vertinu ją, geidžiu jos ir t. t. Descartes'as, kaip žinia, visa tai vadina vienu vardu – *cogito*. Pasaulis apskritai man yra ne kas kita, kaip tokiuose *cogito* suvokimo būdu esantis [*bewusst seiende*] ir man galiojantis pasaulis. Visą [...] savo prasmę ir būtinį galiojimą jis gauna vien tik iš tų *cogitationes*. Juose prabėga visas mano gyvenimas pasaulyje [*Weltleben*], kurio dalis yra ir mano kaip [gyvenimą] tyrinėjančio ir grindžiančio mokslininko gyvenimas.⁸⁰

Vis dėlto Gombrowicziaus *ego* samprata labai skiriasi nuo Husserlio. Husserlis griežtai atribojo transcendentalinį subjektą nuo psichologinio.

[M]an, medituojančiam aš, stovinčiam ir išliekančiam *epoche* būklėje, steigiančiam save vien kaip bet kokių objektyvių galiojimų bei pagrindų galiojimo pagrindą, neegzistuoja joks psichologinis aš, jokie psichiniai fenomenai psichologijos prasme,

77 Idem, *Testament. Rozmowy z Dominique de Roux*, p. 113.

78 *Ibid.*, p. 112.

79 Witold Gombrowicz, „Byłem pierwszym strukturalistą“, Witold Gombrowicz, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne*, p. 321.

80 Edmund Husserl, *Karteziškosios meditacijos*, vertė Tomas Sodeika, Vilnius: Aidai, 2005, p. 28.

t. y. kaip psichofizinių žmogiškųjų individų sudėtinės dalys. Per fenomenologinį *epoche* aš redukuoju mano aš, kuris yra gamtos dalis, ir mano sielos gyvenimą – mano psichologinio savipatyrimo sritį – į manąją transcendentalinį-fenomenologinį aš, į transcendentalinio-fenomenologinio savipatyrimo sritį.⁸¹

Husserlis kategoriškai teigė, kad atlikus fenomenologinę redukciją, „kaip likutis lieka absoliuti transcendentaliai gryna sąmonė, kuriai priskirti dar ir realumą yra nesąmonė“⁸². Transcendentalinis *ego* – tai filosofinis konstruktas, nesutampantis su jokiū konkrečiu, realiu, psichologiniu ar empiriniu aš. Taip jį suprato ir Sartre’as, kurio studiją apie transcendentalinį *ego* kai kas laiko solidžiausia jo knyga:

taip pat, kaip jis [Husserlis], mes esame įsitikinę, kad mūsų psichinė ir psichofizinė savastis [*notre moi*] yra transcendentinis [t. y. už transcendentalinio *ego* ribų esantis – *AS*] objektas, kurį reikia atmesti, atliekant *epoche*.⁸³

Transcendentalinė sąmonė anonimiška, joje nėra savasties. Sartre’as dargi priėjo išvadą:

Nuo bet kokios egologinės struktūros apvalytas transcendentalinis Laukas atgauna savo pirminį aiškumą. Tam tikra prasme tai *niekas*, nes visi fiziniai, psichofiziniai ir psichiniai objektai [...] yra anapus jo, nes pati mūsų savastis [*Moi*] nustojo būti jo [šio lauko] dalimi.⁸⁴

Gombrowiczius ignoravo šią *ego* transcendentalumo / psichologiškumo skirtį. Dar daugiau – kritikuodamas egzistencializmo, suprasto kaip grynos sąmonės filosofija, abstraktumą ir siekdamas atsiremti į maksimaliai konkretų patyrimą, jis žengė labai radikalų, rizikingą ir lemtingą žingsnį (turbūt pats to nepastebėdamas) – transcendentalinį *ego* sutapatino su visiškai konkrečiu asmeniu – savimi pačiu. Jis, galima sakyti, siekė nusavinti egzistencializmą, patalpinti filosofinio mąstymo lauke save patį su visu savo kaip štai šio aš, Witoldo

81 *Ibid.*, p. 34.

82 Edmund Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologische Philosophie. Erstes Buch*, in: *Gesammelte Werke*, d. 3/1, Den Haag: Martinus Nijhoff, 1976, p. 121.

83 Jean-Paul Sartre, *Transcendence de l'Ego*, Paris: Vrin, 1966, p. 18.

84 *Ibid.*, p. 74.

Gombrowicziaus, turiniu. Pritardamas Micheliui Montaigne'ui ir jį parafrazuodamas, Gombrowiczius ne kartą teigė, kad svarbiausia jo kūrybos tema – jis pats. Dažnai cituojamos pirmosios jo *Dienoraščio* eilutės: „*Pirmadienis / Aš. / Antradienis / Aš. / Trečiadienis / Aš. / Ketvirtadienis / Aš.*“⁸⁵ Save, Witoldą arba Witoldą Gombrowiczų jis įrašė ne tiktai į *Dienoraštį*, bet ir į romanus – *Transatlantą*, *Pornografiją*, *Kosmosą*. *Filosofijos kurse* jis keliskart mini save kaip Witoldą, taip pat jo klausantį de Roux ir netgi šuniuką Psiną. Tokios tiesioginės nuorodos kraštutinai sukonkretina filosofiją, susieja su gestu nurodomais *aš, tu, jis, čia, dabar, štai*. Bet tuo pat metu šis vienatinis *aš* laikomas dabartinio žmogiškumo atstovu, kaip ir Husserlio transcendentalinis *ego*. Gombrowiczius rašė apie save patį, naudodamas tas pačias sąvokas, kaip apie žmogų apskritai. Husserliui, Heideggeriui ar Sartre'ui tokia keista transcendentalinio *ego* ir *štai* šio asmens samplaika būtų neįmanoma.

Galiausiai jis, panašiai kaip Nietzsche, patalpino save patį filosofijos istorijos akiratyje⁸⁶. „Manyje tam tikros idėjos, sklidančios ore, kuriuo visi kvėpuojame, ypatingu ir nepakartojamu būdu susijungė į gombrovičinę prasmę – aš esu toji prasmė.“⁸⁷ Gombrowiczius siekė išgyventi filosofiją, įsiterpti į ją kaip jis pats⁸⁸. Jis ne sykį pasisakė esąs nekvalifikuojamas ir nesuklasifikuojamas⁸⁹. „Nesu nei komunistas, nei fašistas, nei lenkų bajoras, nei atsilikęs lenkas, nei argentinietis, nei lenkas avangardistas. Esu absoliučiai niekas; esu menininkas. Bet ir tai per daug pasakyta. Esu Gombrowiczius. Bet ir to perdaug. Esu tas, kas esu.“⁹⁰

85 Witold Gombrowicz, *Dienoraštis I*, p. 32.

86 Arūnas Sverdiolas, „Nietzsche's Nietzsche“, in: Friedrich Nietzsche, *Ecce homo*, Vilnius: Apostrofa, 2007, p. 173–183.

87 Witold Gombrowicz, *Dienoraštis I*, p. 196.

88 Apie Miłoszo *Gimtąją Europą* jis rašė, kad „čia ne lenkas rašo apie Lenkiją ir Rytus, o žmogus apie lenką savyje ir apie „savo“ Europą. Tokia programa – tai beveik Husserlis ir beveik Descartes'as.“ (Idem, *Dienoraštis II*, p. 115). Miłoszas, pasak jo, vengia filosofijai būdingo, o literatūrai mirtinai pavojingo abstraktumo. Bet ypač įdomu tai, kad Gombrowiczius pastebi keblumą, su kuriuo susiduria tokia pastanga: Miłoszas „kas valandėlę pats išsitraukia į savo aprašymą, ir tuomet nustoja būti žmogumi [apskritai], vėl tampa konkrečiu Miłoszu...“ (*Ibid.*, p. 115). Tai ta pati kolizija, kaip ir jo paties.

89 „Dėl viso pikto esu linkęs nebūti į nieką panašus [...]“ (Witold Gombrowicz, *Dienoraštis I*, p. 189). „[A]š nemėgstu būti lyginamas su niekuo.“ ([Wywiad Jana Stolpego], „Nie lubię być porównywany“, Witold Gombrowicz, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne*, p. 318).

90 [Wywiad Madeleine Chapsal], „Największy z pisarzy nieznanych“, Witold Gombrowicz, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne*, p. 288. Jis nesąs nei rašytojas, nei filosofas, o Gombro-

Žinoma, toks *ego* suprivatinimas ir kraštutinė egocentrija, parodijaiškai kartojanti Jahvės „aš esu, kuris esu“ (*Išėjimo knyga*, 3,14), filosofijai yra ribinis dalykas. Todėl jau ne kartą buvo pasakyta, kad Gombrowiczius yra solipsistas. Jis ir pats taip manė. Tiesa, monadologinis solipsistas: Rita Gombrowicz atsiminimuose cituoja jo frazę: „Esu visatos centras, bet tu taip pat“⁹¹.

Privačios egzistencijos samprata skiria Gombrowiczių nuo Heideggerio ir Sartre'o, o artina prie Kierkegaard'o. Jam imponavo Kierkegaard'o privataus mąstymo idėja – šis, „siekdamas tiksliau paaiškinti, kokia jam yra ta egzistencija, sukūrė vadinamąsias egzistencines kategorijas, įdėdamas į jas giliausią tiesą apie savo gyvenimą“⁹². Egzistencija čia tolygi gyvenimui, dargi savam gyvenimui, o Gombrowiczius, kaip jau minėta, kaip tik mėgino viską „pritaikyti“ sau, išgyventi, patirti savo kailiu, apmąstyti savausią patirtį⁹³.

---

wiczius ([Wywiady Piera Sanavio], „Gombrowicz: forma i rytual“, in: Witold Gombrowicz, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne*, p. 431).

91 Rita Gombrowicz, *Gombrowicz w Europie*, p. 343.

92 Witold Gombrowicz, „Wędrówki po Argentynie“, p. 244.

93 Šis esminis filosofinis apsisprendimas turėjo atitikmenį literatūrinės kūrybos plotmėje. Savąjį aš Gombrowiczius laikė ne tiktai filosofijos, bet ir literatūros ašimi. „Menas daromas [uprawia się] pirmuoju asmeniu, savojo ‚aš‘ vardu ir daugiau niekieno.“ ([Idem], „Ostatni wywiad w Buenos Aires“, in: Rajmund Kalicki, sud., *Tango Gombrowicz*, p. 364).

Gombrowicziaus kūrybos žinovas Zdzisławas Łapiński pasitelkė autobiografistikos tyrinėtojo Philippe'o Lejeune'o formulę: „Identiškos [autoriaus ir herojaus] pavardės pagal apibrėžimą negali pasirodyti kartu [...]“, nes tai pažeistų „romano paktą“ (Zdzisław Łapiński, *Ja, Ferdurke. Gombrowicza świat interakcji*, Lublin: KUL, 1985, p. 55). Bet Gombrowiczius ryžosi šiam pažeidimui, prinesdamas romanui kitokį, autobiografinį paktą. Autobiografas ir skaitytojas daro prielaidą (tai ir vadinama paktu), kad egodokumentinio teksto autorius parodys save tokį, koks jis iš tiesų yra (Philippe Lejeune, *Le Pacte autobiographique*, Paris: Seuil, 1975). ⁹⁴Kaip tik tai skiria autobiografinį pasakojimą nuo fikcinio. Kita vertus, į *Dienoraščio* pasakojimą Gombrowiczius įterpė hipertrofuotus arba aiškiai pramanytus epizodus ir netgi autocitatas iš savo meninės prozos, galima sakyti, pabrėžtinai pažeisdamas autobiografinį paktą. Siekdamas apibūdinti tokį mišrų ar amalgaminį rašymo būdą, rašytojas ir literatūros tyrinėtojas Serge'as Doubrovskys nukalė autofikcijos sąvoką. Čia autobiografinis ir romanišnis pasakojimas, tikri ir fikciniai dalykai derinami ar netgi suliejami (Serge Doubrovsky, *Autobiographiques. De Corneille à Sartre*, Paris: PUF, 1988). Kai kurios Gombrowicziaus tekstų atkarpos lygiai gerai galėtų būti ir jo romanuose ar pjesėse, ir dienoraščiuose bei interviu. Jarzębskis pastebi, kad *Dienoraščio* Gombrowiczius yra toks pat literatūrinis personažas, kaip ir jo romanų pasakotojas (Jerzy Jarzębski, „Pojęcie ‚Formy‘ u Gombrowicza“, in: Zdzisław Łapiński, sud., *Gombrowicz i krytycy*. Kraków – Wrocław: Wydawnictwo Literackie, 1984, p. 342). Kita vertus, *Ferdurkė* parašyta pirmuoju asmeniu, personažo Joziaus vardu, bet pasirašyta (beje, tai neįprasta romanui) W.G.

Tačiau *aš* savižina, skaidrumas sau pačiam Gombrowiczui anaip tol nebuvo savaimė aiškus dalykas. Jam kėlė didžiulę abejonę ir nuostabą, jį glumino jo paties apibrėžtumas: „Man nėra nieko fantastiškesnio už tai, kad čia ir dabar *esu toks, koks esu*, apibrėžtas, konkretus, būtent toks, o ne kitoks.“⁹⁴ Tariamų pokalbių su de Roux knygą jis pradėjo:

Turiu jums papasakoti apie savo gyvenimą ryšium su mano kūryba? Nepažįstu nei savo gyvenimo, nei kūrybos. Velku paskui save praeitį, kaip miglotą kometos uodegą, o apie kūrybą taip pat žinau nedaug, labai nedaug.⁹⁵

Tas pats *Dienoraštyje*:

Niekas manęs taip nestulbina, nesvaigina, kaip mano gyvenimas, ta praraja, kuri mane sukuria. Padariau didelę klaidą, neužrašydamas savo gyvenimo valanda po valandos, minutė po minutės. Bet ar galima aprėpti tą akimirkų begalę? Ateitis yra paslaptis, praeitis yra chaosas.⁹⁶

Chaosas, arba niekas. Vienas iš Kosmoso personažų-kaukių sako, kad nuyventas gyvenimas yra niekas:

žinokite, maloningasai ponuli, garbus kompanione, švaistūne ir bendrakeleivi, kad „niekas“ ir yra tai, kas daroma visą gyvenimą. Žmogutis stovi, sėdi, kalba, rašo... ir nieko. Žmogutis perka, parduoda, veda, neveda – ir nieko. [...] Metai subyra į mėnesius, mėnesiai – į dienas, dienos – į valandas, minutės – į sekundes, o sekundės prabėga pro šalį. Nesugausi. Bėga pro šalį. Dingsta. Kas *aš*? Esu tam tikras pralėkusių sekundžių skaičius – prabėgusių pro šalį. Žodžiu, niekas. Niekas.⁹⁷

Aš pasirodo esąs vidujybės chaosas. *Ferdydurkės* veikėjas Jozis – autoriaus *alter ego*, taigi jis pats, o tuo pat metu kitas – ši chaosą apibūdina šitaip:

94 Witold Gombrowicz, *Testament. Rozmowy z Dominique de Roux*, p. 137.

95 *Ibid.*, p. 21. Privačiame dienoraštyje *Kronos* jis mėgino suvokti savo gyvenimo tvarką. Pradėjo jį rašyti lygiagrečiai su *Dienoraščiu*, mėgindamas rekonstruoti savo gyvenimo eigą, laikinį nuoseklumą, rišlumą. Siekdamas surinkti kuo daugiau faktų ir išdėlioti juos laiko ašyje, Gombrowiczius netgi naudojo tuščia metų skalę ir kiek galėdamas ją pildė.

96 Witold Gombrowicz, „Fragmenty z dziennika“, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne*, p. 22.

97 Idem, *Kosmosas*, vertė Vytautas Dekšnys, Vilnius: Baltos lankos, 2008, p. 118–119.

Gulėjau blausioje šviesoje, o mano kūnas nežmoniškai bijojo, ta baime slėgdamas dvasią, o dvasia slėgė kūną, ir kiekviena, net menkiausia skaidulėlė gūžėsi laukdama, kad nieko neatsitiks, niekas nepasikeis, nieko niekada nevyks, kad ir kažin kas būtų sumanyta, absoliučiai niekas neprasidės. Tai buvo nebuvimo baimė, neegzistavimo baugulys, negyvenimo nerimas, netikrovės bijonė, biologinis visų mano ląstelių riksmas dėl vidinio sutrupėjimo, išskaidymo ir išbarstymo. Nepadoraus pedantiškumo ir smulkmeniškumo baimė, sąmyšis dėl išskydimo, panika dėl fragmentiškumo, siaubas dėl prievartos, kurią jaučiau savyje ir kuri grėsė man iš išorės – o svarbiausia, kad nuolat mane lydėjo, nė per žingsnį nesitraukė kažkas, ką galėčiau pavadinti vidinio, tarpdalelinio mėgdžiojimo ir pajuokimo, vidinio mano pasileidusių kūno ir analogiškų dvasios dalių pasityčiojimo savijauta.⁹⁸

Aš yra daugybinis ir daugialypiai neapibrėžtas, ir viskas, ir niekas kartu. Šis asmeniškiausias savirefleksijos aptiktas paradoksalus pagrindas – pagrindo nebuvimas – atveria dabartinio žmogaus būseną.

Praėjus metui, kai menas, filosofija, politika dairėsi integruoto, vientiso, konkretaus, paraidiško žmogaus, auga poreikis nesučiuopiamo žmogaus, kuris yra prieštaravimų žaismė, iš antinomijos trykštantis fontanas, begalinės kompensacijos sistema.⁹⁹

Gombrowiczius mėgino vienaip ar kitaip sučiuopti savąją tapatybę, bet tuos mėginimus laikė nepakankamais, juos vis kartodavo ir įvairindavo¹⁰⁰. Jo siekiai buvo dvejopi ir prieštaringi. „Metų metus stengeisi kuo nors būti – ir kuo gi tapai? Įvykių upe, tekančia dabartyje, audringa dabar vykstančių faktų srove, ta

98 Idem, *Ferdydurkė*, vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 5.

99 Witold Gombrowicz, *Dienoraštis I*, p. 81. Vertimas kiek pakeistas.

100 Lapińskis netgi mano, kad tai buvo sąmoninga strategija – „sudėliojimas, o paskui išardymas savo asmenybės paveikslu, tam tikrų jos versijų kūrimas, o paskui tų versijų kvestionavimas, siekiant užkirsti kelią galutinėms išvadoms.“ (Zdzisław Lapiński, *Ja, Ferdydurkė. Gombrowicza swiat interacji*, p. 119). Panašios nuomonės laikosi ir Błoński: Gombrowiczius manęs, kad rašytojas turi „aiškiai primesti save žmonėms kaip asmenybę, o kartu daryti tą asmenybę nepagaunamą, nepasisavinamą“ (Jan Błoński, „Dziennik“, czyli Gombrowicz dobrze utemperowany“, p. 150). Dar daugiau, Gombrowiczius siūlęs rašytojui „dėliotis savo asmenybę kaip žaidimą: atskleisti – arba prasimanyti! tokius bruožus, iš kurių įtampos trykšta labiausiai kintama veiksmų, pajautų, elgsenų gausa“ (Jan Błoński, „Dziennik“, czyli Gombrowicz dobrze utemperowany“, p. 150).

šalta akimirka, kurią išgyveni ir kuri neįstengia su kuo nors susisieti. Chaosas – štai kas tėra tavo.“¹⁰¹ Tai ne tiek sąmoninga strategija, kiek rezignacija, nepasiekus saviapibrėžties tikslo.

Kita vertus, jam kėlė nerimą ne tiktai savojo *aš* neapibrėžtis, bet ir apibrėžtis. Čia slypi ypatinga dialektika.

[A]š pats tapau Gombrowiczium, suformuotu ir apibrėžtu mano paties veikalų [...]. Iš esmės jaučiuosi to Gombrowicziaus belaisviu, kažkuo visiškai užbaigtu. Fatališka situacija! [...] Iš dalies esu kažkas jau užbaigta, o iš dalies – laikrodinė bomba, kurios mechanizmas dar tiksi.¹⁰²

Ar pajėgsiu pakelti maištą dar kartą, senatvėje, šikart prieš jį, Gombrowiczį?¹⁰³

Šie du priešingi – saviapibrėžties ir saviįveikos – impulsai taip ir liko nesuderinti. Vienintelis galimas savęs apibūdinimas šiomis aplinkybėmis esąs negatyvaus pobūdžio: „nežinau, koks esu iš tiesų, tačiau kenčiu, kai mane deformuoja. Taigi žinau bent tai, kas nesu. Mano *aš* – tai tiktai mano valia būti savimi, daugiau nieko.“¹⁰⁴ Bet tuoj po to: „Prastas paliatyvas! Dar viena formulė!“¹⁰⁵ Tai save pačią paneigianti mintis.

Filosofija ar / ir literatūra

Filosofijos suasmeninimo ar netgi suprivatinimo antroji pusė yra savo gyvenimo sufilosofinimas. Suprivatinti filosofiją – reiškia tam tikru būdu ją išmėginti, praktikuoti ar aktualizuoti savimi pačiu. Filosofinė analizė šito paprastai nefiksuoja, tačiau tokį mąstymo susiejimo su savuoju *aš* žingsnį turi žengti kiekvienas, kuris siekia priartėti prie filosofijos ir įeiti į ją, paversti savo savastimi. Su tuo yra susijęs ypatingas filosofijos buvimo būdas: kai asmuo gyvena filosofija, filosofija,

101 Witold Gombrowicz, *Dienoraštis II*, p. 300.

102 [Wywiad Franc’ois Bondy’ego] „Młodość jest niższa“, Witold Gombrowicz, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne*, p. 374.

103 Idem, *Testament. Rozmowy z Dominique de Roux*, p. 159.

104 *Ibid.*, p. 75.

105 *Ibid.*

savo ruožtu, gyvena asmeniu ir yra įgyvendinama. *Kaip* asmuo praktikuoja filosofiją ir kokia ta filosofija būna – kitas, anaip tol nelengvai sučiuopiamas dalykas.

Siekdamas žengti šį žingsnį, Gombrowiczius ėmėsi savotiško eksperimento, beje, primenančio radikalias, drastiškas kinikų praktikas – viešą šlapinimąsi ar masturbaciją. Jų reikia tam, kad pajėgtum ar, Gombrowicziaus žodžiu sakant, priverstum save atsiriboti nuo nesavastingų tau dalykų – socialinių kultūrinių sąlygiškumą¹⁰⁶. Veiksminga yra netgi daug nuosaikesnė praktika ar pratybos: jaunuoliui, norėjusiam mokytis pas jį filosofijos, Diogenas davė silkę ir liepė visur paskui jį nešiotis, o kai tas, susigėdęs praeivių skersų žvilgsnių, ją numetė, pasakė jam: „silkė sukliudė mūsų draugystei“¹⁰⁷. Gombrowiczius nemini kinikų ir veikiausiai nebuvo susipažinęs su jų tekstais, bet jie būtų jam labai artimi ir jis, galima sakyti, savarankiškai atkartojų radikalius jų veiksmus. *Dienoraštyje* jis užrašė apie vieną epizodą Paryžiaus restorane: „Kai ėmiau mautis kelnes, kilo sąmyšis, visi spruko pro duris ir pro langus. Likau vienas. Restorane nieko nebuvo, pabėgo net virėjai...“¹⁰⁸

Vis dėlto radikalūs Gombrowicziaus veiksmai esmiškai skyrėsi nuo Diogeno – paprastai jie buvo ne realūs, o įsivaizduojami, skleidėsi romaninių ar dienoraštinių tekstų, ne visuomet aiškiai atskiriamų nuo kits kito, puslapiuose. Pabėgę virėjai, žinoma, yra hiperbolė, o viešas kelnių movimasis – mintinis eksperimentas, vaizduotės darbas, skirtas šio fikcinio aprašymo skaitytojams¹⁰⁹. Diskursas, kaip aiškiai išvėlgė Platonas, kritikuodamas sofistus, yra esmiškai dviprasmiškas dalykas – jis gali

106 Arūnas Sverdiolas, „Cinizmas pas mum: aukštybės redukcija“, in: Arūnas Sverdiolas, *Apie pamėklinę būtį*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 113–117.

107 Diogenes Laertios, *Žywoty i poglądy słynnych filozofów*, Warszawa: PWN, 1968, p. 329.

108 Witold Gombrowicz, *Dienoraštis II*, p. 322.

109 Vis dėlto ne visuomet tai buvo „tik“ literatūra. Jis griebdavosi provokacijų, sąmoningai keldavo konfliktus, o tai buvo anaip tol nelengva jam pačiam. Vienas iš jo draugų net dukart pasakojo: „Gombrowiczius man pasakojosi sukėlęs tokią įtemptą atmosferą, jog kai pagaliau liko restorane vienas, jam taip drebėjo rankos, kad... negalėjo nulaukiyti stalo įrankių, [...] jame nebuvo nieko spontaniško, viskas buvo darbo vaisius.“ (Juan Carlos Gomez, „Jak na fotografii“, in: Rajmund Kalicki, sud., *Tango Gombrowicz*, p. 358). „Kai jis Piriapolyje ‚kankino‘ Gonzálezą Lanuzą ir jo bičiulius, galėjai manyti, kad lieka nugalėtojas. Bet jis man pasakojo, kad ‚patyčios‘ jam buvo tokia pastanga, jog paskui visų pietų metu drebėjo rankos. Jo santykiai su kitais visuomet buvo apgalvojimo ir darbo vaisius. Todėl jis gyveno dėdamas pastangas.“ (Rita Gombrowicz, *Gombrowicz w Argentynie*, p. 233). Yra nemaža liudijimų apie Gombrowicziaus eksperimentus, giliai įžeisdavusius žmones, kurie buvo palankiai nusiteikę ir daug jam padėję.

būti ir realaus vyksmo priešybė, kurti menamybę, tariamybę, įsivaizduojamybę¹¹⁰. „Galbūt tai svarbiausias motyvas, kuriuo vadovaudamasis Gombrowiczius ėmėsi literatūros: galimybė teoriškai neribotai objektyvuoti kaskart vis naujus savo vaidmenis, įsikūnijant į įvairius fikcinius kūrinus.“¹¹¹ Literatūrinę kūrybą Gombrowiczius laikė tokia pačia egzistencine praktika, kaip ir filosofinį mąstymą. Jis bent keliais aspektais gretino filosofiją ir literatūrą, tai priešindamas jas vieną kitai ar bent tolindamas vieną nuo kitos, tai artindamas, bet pats gretinimas visada liko svarbus. Literatūra teikia savų galimybių mąstyti konkretybę. Pasitelkęs vaizduotę, rašytojas atlieka savotiškus mintinius eksperimentus.

Neretai Gombrowiczius priešindavo literatūrą filosofijai, laikydamas jos alternatyva. Apie save jis rašė: „Nevaizduoju filosofo, nes esu poetas ir abstrakčiam mąstymui turiu įgimtą *abschmack*.“¹¹² Tas „įgimtas“ – keistas argumentas tokio antinaturalisto samprotavime. Bet jis yra ir konceptualiau pasisakęs apie šią skirtį:

menininkas, tiesą sakant, nemąsto, jei mąstymą suprantame kaip sąvokų grandinės plėtojimą. Mintis jam gimsta susiduriant su jo įpavidalinama medžiaga, kaip kažkas pagalbinio, kaip būtent tos įpavidalinamos medžiagos reikalavimas, gimstančio pavidalo reikalavimas [...] ¹¹³

Nesu mąstymo specialistas ir neslepiu, kad mintis man tėra pagalbiniai pastoliai.¹¹⁴

Na, o statinys, numanu, yra literatūros kūrinys. Tai veda nuo filosofinės prie savitai literatūrinės problematikos, kur svarbiausias esąs ne problemų kėlimas ir sprendimas, o nieko nesaistomas vaizduotės žaismas.

Lengvumas – štai, ko gero, giliausias dalykas, kurį menininkas gali pasakyti filosofui. Juk argi ne todėl epochos, kuriose viršų ima metafizinis ir moralinis nerimas ir kuriose stengiamasi žmogų griežtai apibrėžti (kaip dievišką kūrinį; kaip visuomenės produktą; galų gale kaip laisvę), būdavo ap sunkusios, bukai slogios, mažiausiai meniškos.¹¹⁵

¹¹⁰Arūnas Sverdiolas, „Du demiurgai“, *Baltos lankos*, 2013, Nr. 38–39.

¹¹¹Jerzy Jarzębski, „Kategoria ‚gry‘ w poglądach Gombrowicza“, in: Zdzisław Łapiński, sud., *Gombrowicz i krytycy*, p. 474.

¹¹²Witold Gombrowicz, *Dienoraštis II*, p. 78–79.

¹¹³Idem, *Testament. Rozmowy z Dominique de Roux*, p. 56.

¹¹⁴Idem, *Dienoraštis I*, p. 61.

¹¹⁵Idem, *Dienoraštis II*, p. 261.

Jo paties rašymui esąs esmiškas žaidimas, parodija, pastišas, groteskas.

Kitas, bene svarbesnis skirtumas – kad literatūra, pasak Gombrowicziaus, turinti reikalą ne su mąstymu, o su kitu vidujybės klodu – pasijomis, tai yra aistromis ir kėsmomis. Tuo ji esanti pranašesnė už filosofiją, nes, kaip jau teko pastebėti, jausminį intencionalumą ir atitinkamą patirtį bei duotį jis laikė pačiais giliausiais dalykais, daug gilesniais už teorinius. „[F]ilosofija man tokia pat sveltima, kaip ir mokslas. Kaip rašytojas daug labiau negu bet kada turiu reikalą su aistrų pasauliu.“¹¹⁶ „Aš, menas (atleiskite už tokį uzurpavimą), esu tarsi sapnas; aš su niekuo nesiskaitau; manyje prabyla aukščiausioji slaptų siekių, poreikių, būtinybių laisvė; aš esu tik iškrova.“¹¹⁷ Iškrovos sąvoka yra iš gyvenimo filosofijos arsenalo, joje slypi romantizmo ir psichoanalizės potencialas¹¹⁸.

Tačiau Gombrowiczius ne visuomet priešindavo literatūrą filosofijai. Labai dažnai jis tiesiogiai įsileisdavo į literatūros kūrinį filosofinius ir kitokius konceptualius

116[Wywiad François Bondy], „Młodość jest niższa“, Witold Gombrowicz, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne*, p. 373.

Tai gilesnė intencionalumo plotmė už tą, kuri esanti prieinama filosofinei refleksijai. Vienoje *Transatlanto* pratarmėje jis teigė: „esu ne filosofas, o menininkas“ (Witold Gombrowicz, „Pratarmė (1951)“, *Transatlantas*, p. 156). Bet vos už poros puslapių, tęsdamas tą pačią minties eigą, jau rašė „mano filosofija“ (*Ibid.*, p. 161).

117Witold Gombrowicz, „‘Transatlanto’ pratarmė (1953)“, *Transatlantas*, vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2008, p. 170.

118„Iškrova“ buvo anaip tol ne atsitiktinis žodis. Kitur jis pakartojo: „Menininkas yra ne samprotavimas, o iškrova“ (Idem, *Testament. Rozmowy z Dominique de Roux*, p. 75). Kūrinys, pasak Gombrowicziaus, atsiranda spontaniškai, improvizuojant, o ne vadovaujantis programa. „Niekad nereikia klausti autoriaus, [...] ką jis norėjo pasakyti. Jeigu autorius žinotų, ką nori pasakyti, tai užuot rašęs kūrinį, pasakytų tai, pavyzdžiui, paskaitoje, straipsnyje, trumpai ir aiškiai. Kūrinys – nei filosofinis, nei mokslinis pranešimas. Tai *pasija*.“ („List WG do Marii Paczkowskiej 19 stycznia 1967“, in: Rita Gombrowicz, *Gombrowicz w Europie*, p. 375). Jo literatūrinėje kūryboje mintis „neina pirmiau už kūrinį, o visada pasirodo *ex post*...“ (Witold Gombrowicz, *Testament. Rozmowy z Dominique de Roux*, p. 105). Kūrinys gimsta ne racionaliai konstruojamas ir pačiam kūrėjui nėra numatomas; tai, ką jis rašo, pareikalauja kažko kito, negu tai, ką ketino. Su Gombrowicziumi nemažai bendravęs ir gerai perpratęs jo mintis argentiniečių rašytojas Ernesto Sábato rašė: „Jei [...] tiesa, kad į didžio rašytojo kūrybą visada yra panardintas koks nors *Weltauschauung*, tai ne visada ši pasaulėžiūra gali būti išreikšta aiškiais ir akivaizdžiais mintimis, ir bent jau poeto atveju natūrali išraiškos forma yra jo magiška kūryba, o tai kartu ir mažiau, ir daugiau, negu pati filosofija, ir mažiau, ir daugiau, negu tikrai minčių rinkinys: tai visuminė tikrovės vizija, iš dalies konceptuali, o iš dalies intuityvi; truputį intelektualiai, o žymia dalimi emocinė ir maginė.“ (Ernesto Sábato, „Wstęp do *Ferdydurke*“, in: Rajmund Kalicki, sud., *Tango Gombrowicz*, p. 74).

svarstymus. „Menininke viskas vyksta kartu, viskas bendradarbiauja – teorija su praktika, mintis su aistra, gyvenimas su gyvenimo vertinimu ir supratimu, [...] kūrinio reikalavimai su universalia tiesa, grožiu, dora, nėra nieko, kas karaliautų visam kitam, viskas funkcionalu – kaip kiekviename gyvame organizme.“¹¹⁹ Autorius gali aiškinti ir komentuoti sukurtą kūrinį. Gombrowiczius anaip tol nevengė šito daryti ir netgi aiškino, kodėl tai reikalinga, literatūros kūrinų programą kuo tiesiogiškesniausiai dėstydavo pratarmėse arba į juos įterptuose esė, išsakydavo savo tezes personažų lūpomis, kartais – netgi kelių¹²⁰. Miłoszas yra išsitaręs, kad visi Gombrowicziaus kūriniai yra filosofinės parabolės¹²¹.

119 Witold Gombrowicz, *Testament. Rozmowy z Dominique de Roux*, p. 75.

120 Dramos *Jungtuwės* pratarmė yra „Dramos idėja“ – savotiškas conceptualus jos reziumė, o dar vienoje, pavadintoje „Veiksmas“, glaustai dėstoma ir komentuojama dramos eiga. *Ferdynurkėje* yra du įterptiniai pasakojimai su savo pratarmėmis. Pritačiau jo kūrybos tyrinėtojai Jerzui Jarzębskiui, kad „Gombrowicziaus literatūrinė kūryba yra tiek pat spontaniška vaizduotės raiška, kaip ir intelektualiai disciplinuotas autoriaus pasaulėžiūros „išdėstymas““ (Jerzy Jarzębski, „Pojęcia ‚formy‘ u Gombrowicza“, in: Zdzisław Łapiński, sud., *Gombrowicz i krytycy*, p. 313). Głowiński atkreipia dėmesį į tai, kad Gombrowiczius įterpia į savo meninius tekstus „diskursus, taip pat ir formules, kurios, kaip žinoma, yra ne tik tiesiogiai rašytojui rūpinčių dalykų, bet ir tiesiog jo įsitikinimų verbalizacijos; žinoma, nes jos buvo panašiai pristatomos diskursyviuose Gombrowicziaus tekstuose, pirmiausia *Dienoraštyje*. Šiuo atžvilgiu jo kūryba stebėtinai vieninga, jai negalioja principas, kad vadinamuosiuose fikciniuose kūrinuose ne vieta apibendrinimams, filosofinei refleksijai, įvairaus pobūdžio diskursyvinėms formuluotėms. Iš vienos pusės, jos turi būti įkūnytos herojaus kalba, taigi nepaisant nieko kažkaip derintis su jo vaizdiniais, o iš kitos – yra artimos kaip tik tam, ką apibūdintume kaip „autoriaus kalbą“, pasireiškiančią tada, kai jo nevaržo būtinybė prisiderinti prie herojaus mąstysenos ir vaizdinių, tai yra diskursyviuose tekstuose.“ (Michał Głowiński, „Komentarze do *Ślubu*“, *Gombrowicz i nadliteratura*, Kraków: Wydawnictwo literackie, 2002, p. 122). Michał Paweł Markowski, aptardamas Gombrowicziaus kūrybą, rašo apie „[l]iteratūrą, suvokiančią filosofines problemas, bet nesistengiančią jas diskursyviai išspręsti“ (Michał Paweł Markowski, „Gombrowicz: Do diabła z kontemplacją!“, *Życie na miarę literatury*, Kraków: Homini, 2009, p. 339). Literatūra turi filosofinį matmenį jau todėl, kad naudoja esminius filosofinius žodžius; literatūrinį tekstą galima perskaityti per šių konceptualijų prizmę, kaip jų konkretizavimą, eksplikavimą ir varijavimą. Tiesa, paprastai literatūriniam tekste žodžiai naudojami kasdiene prasme, bet filosofinė analizė gali atverti kitą jų plotmę – autoriaus aprašytos patirties eidetiką.

121 Czesław Miłosz, „Kim jest Gombrowicz“, p. 141. Šiuo atžvilgiu svarbus Sartre'o pastebėjimas viename interviu. Pašnekovas jo paklausė, ar pasirodžius marksizmui ir psichoanalizei, romanistas nebegali rašyti „naiviai“. Sartre'as atsakė, kad gali, bet tada jo romanas ir laikomas naiviu. Ir šiame kontekste jis pridėjo: „Esti ir kitokio pobūdžio romanai – netikri romanai, kaip Gombrowicziaus, kurie yra savotiškos pragaro mašinos. Gombrowiczius labai

Vis dėlto literatūra yra ypatingas mąstymo būdas, skirtingas nuo filosofijos, bet reikšmingas filosofinių požiūriu. Tikroji Gombrowicziaus filosofija yra jo literatūra – čia jo filosofinis kvėpavimas daug gilesnis, diskursas daug labiau diferencijuotas ir išplėtotas¹²². Gombrowiczius, galima sakyti, kėlė literatūrai filosofinius tikslus. „Tiek menas, tiek ir tėvynė patys savaime nedaug tereiškia. Bet jie reiškia nepaprastai daug tuomet, kai žmogus per juos pasiekia esminius, giliausius būties klodus ir vertybes.“¹²³ Literatas šiuo atžvilgiu artimas mąstytojui – jie skirtingais būdais atveria pamatines ontologines ir aksiologines prasmes. Literatūrai esanti prieinama patirties konkretybė, nesučiuopiama net ir fenomenologijai bei egzistencializmui, o juolab kitoms filosofijoms. O konkretumas, kaip jau aptarta, Gombrowicziumi sutampa su asmeniškumu ir netgi privatumu. Literatūra, kuri esanti kuo privačiausias dalykas, turi tapti pavyzdžiu filosofijai. Reikėjo griebtis dargi ypatingos literatūros – egocentrinio rašymo. Naudodamas pirmojo asmens daugiskaitą (o jis tai darydavo labai retai, dargi išjuokdavo „mes“ kaip provincinės „lenkiškos“ arba „argentinietiškos“ kalbėsenos ir galvosenos apraišką), jis rašė: „Mums [menininkams] svarbi ne idėja, o asmenybė. Mes realizuojame save ne sąvokų, o individų sferoje.“¹²⁴ „[I]šmąstytos, abstrakčios tiesos perduodamos iš kartos į kartą, tad mokslininkas yra tartum statytojas, kuris į pastatą, suręstą pirmtakų, įmūrija ir savo plytą. Filosofinės, pažinimo tiesos būna ne mažiau abstrakčios [...], todėl yra bendros [...].“¹²⁵ Menas esąs visai kitoks – tai

privati nuosavybė, pati privačiausia iš visų, kokias tik žmogus kada nors yra turėjęs. Menas yra toks asmeniškias, kad kiekvienas menininkas, tiesą sakant, pradeda jį iš pradžių – ir kiekvienas kuria jį savyje ir sau, – tai vienos egzistencijos, vieno likimo, individualaus pasaulio išraiška.¹²⁶

---

gerai pažįsta psichoanalizę, marksizmą ir daug kitų dalykų, bet žvelgia į juos skeptiškai, nors konstruoja objektus, kurie susinaikina pačiame jų konstravimo akte, šitaip kurdamas modelį to, kas galėtų būti analitinis ir kartu materialistinis romanas.“ (Jean-Paul Sartre, [„Sartre par Sartre“, *Nouvel Observateur*, Nr. 272, 27 janvier 1970], *L'Herne Gombrowicz*, p. 299).

122 Apie *Pornografiją* žinovas rašo: „Filosofiškumas, kaip ir dera didžiai literatūrai, čia yra pasakojimo ir romaninio pasaulio, o ne į juos įkomponuotų komentarų, tezių ar apibendrinimų dalykas.“ (Michał Głowiński, „Komentarze do *Pornografii*“, *Gombrowicz i nadliteratura*, p. 110).

123 Witold Gombrowicz, *Dienoraštis I*, p. 212.

124 *Ibid.*, p. 180.

125 Witold Gombrowicz, *Dienoraštis II*, p. 94.

126 *Ibid.*, p. 94.

Pradėti iš pradžių – reiškia pradėti nuo savęs paties. „Ne, nesu filosofas. [...] Esu nepatikus, abejoju viskuo, netgi filosofija. Pradedu nuo nulio.“¹²⁷ Gombrowiczius tartum pamiršta, kad jo paties išmėginta filosofijos pradžia irgi asmeniška ir privati – šiuo atžvilgiu ji nesiskiria nuo literatūros. Kita vertus – literatūrinės kūrybos individualumas taip pat anaipol nėra nepriklausomas nuo literatūrinės tradicijos. Jis „abejoja“ filosofija todėl, kad šiuo atveju ją objektyvuoja, pasistato priešais: tai filosofija apskritai, o ne jo paties, Witoldo Gombrowicziaus filosofija.

Branda / nebranda, forma / beformiškumas

Savo indėlį į filosofiją Gombrowiczius aptarė su Heideggerio autentiškos ir neautentiškos egzistencijos, Kierkegaardo estetiškos, etinės ir religinės egzistencijos, Jasperso būties keleriopos atverties analizėmis gretindamas savąją nebrandos analizę. „Ši [nebrandos] sfera, arba, tiksliau būtų pasakius, ‚kategorija‘ – tai mano privačios egzistencijos įnašas į egzistencializmą.“¹²⁸ (Kaip minėta, savo „privačią egzistenciją“ Gombrowiczius laikė ypatinga mąstymo instancija.) Nebranda, pasak jo, yra esminis žmogaus bruožas. Tiksliau sakant, tai išstisęs antropologinių reiškinių laukas.

Gombrowicziaus apmąstymai apie nebrandą rėmėsi pluoštu priešpriešų, iš kurių svarbiausios dvi, glaudžiai susijusios tarpusavyje: branda / nebranda ir forma / beformiškumas, taip pat aukštesnybė / žemesnybė, jaunystė / senatvė, hierarchija / degradacija (arba hierarchijos apvertimas), tvarka / chaosas. Šias priešpriešas Gombrowiczius vienaip ar kitaip artikuliuo visuose savo kūriniuose. Jos turi pamatinę filosofinę prasmę, nes branda siejama su tuo, kad asmuo turi formą, taigi, aristoteliškai suprantant, su jo *būtimi*, o nebranda – su esmiška formos stoka ir asmens potenciali ją įgyti bei *tapsmu* ją įgyjant. Pačiu svarbiausiu Gombrowiczius laikė formos reikšmės žmogaus gyvenimui klausimą: „galingas Formos spaudimas, jos poreikis, tasai jos godumas, kurį patiriame, ir mūsų bendravimas su ja, ir jos kūrimasis tapo, galima sakyti, pagrindine mano kūrybos tema.“¹²⁹

127 [Wywiad Mathieu Galeya] „Witold Gombrowicz: stalem się instytucją narodową“, in: Witold Gombrowicz, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne*, p. 266.

128 Witold Gombrowicz, *Dienoraštis I*, vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Odilė, 2019, p. 355.

129 Idem, „Pratarmė (1951)“, *Transatlantas*, p. 158.

Bet kurio Vakarų mąstytojo formos sampratos fone kone neišvengiamai iškyla Aristotelio metafizikos materijos (*hyle*) ir formos (*morphe*) koreliatyvios sąvokos (vadinamasis hylemorfizmas), bendriausiai apibūdinančios vieno ar kito buvimo būtį: „[K]iekviename kisme kinta kažkas, veikiant kažkam ir į kažką. Tai, kas sukelia kismą – pirmasis judintojas, tai, kas kinta – materija, tai, į ką ji kinta – forma“ (*Metafizika*, 1070a)¹³⁰. Gombrowicziaus aptartame Naujųjų laikų filosofijos kontekste šios sąvokos transformuojasi: iš kosmologinių bei ontologinių virsta antropologinėmis ir atsiduria patirties plotmėje. Husserlis permastė metafizines Aristotelio sąvokas, pritaikydamas jas pamatinei patirties sąrangai apibūdinti.

[V]isoje fenomenologijos srityje [...] šiam ypatingam *juslinės hyle* ir *intencinės morphe* dvilypumui bei vienybei tenka viešpataujantis vaidmuo. Faktiškai mums tiesiog persasi šios materijos ir formos sąvokos, kai įsisąmoniname bet kokias aiškias įžvalgas [*Anschauungen*] arba aiškius atliekamus vertinimus, patikimo, norėjimo aktus ir kita. [...] Juslinės duotys pasirodo kaip intencinio formavimo medžiagos [...]¹³¹

Netgi tiesioginė juslinė ar jausminė pagava remiasi ne tik tai vadinamąja hyletika, bet ir *morphe*, forma – tai patys pamatiniai patirties elementai.

Gombrowiczius, svarstydamas sau rūpimus dalykus, taip pat atsirėmė į aristotelinę hylemorfinę buvimo būties artikuliaciją, jos net neminėdamas, o kartu savaip pratęsė kantinę–huserlinę minties eigą, su kuria sąmoningai siejo savo filosofines pastangas. „[M]ano santykis su menu, tauta ar kitais panašiais dalykais paprasčiausiai yra šakos vieno medžio, kurio šaknys – tai mano formos samprata.“¹³² Formos / beformiškumo sąvokos grindžia ir brandos / nebrandos priešpriešą: brandimas yra ne kas kita, kaip formos kūrimas ir kūrimasis – asmeniui (ir, kaip matysime, tautai) fundamentaliausias ir vaisingiausias dalykas. Tačiau Gombrowicziaus formos samprata sudėtinė, daugiareikšmė ir daugiaplotmė, jis taikė ją taip įvairiai, kad jos reikšmė neišvengiamai mirga, raibuliuoja – tai ir gyvenimo ar egzistencijos išraiška, ir esmiško žmogaus kultūriškumo bei socialumo dalykas, ir mąstymo schema ar įprotis, *habitus*, ir kūrinio pavidalas, ir vaidmuo gyvenimo teatre.

130Аристотель, *Сочинения в четырех томах*, т. 1, Москва: Мысль, 1975, p. 302.

131Edmund Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologische Philosophie. Erstes Buch*, p. 192–193.

132Witold Gombrowicz, *Dienoraštis I*, p. 495–496. Vertimas kiek pakeistas.

Pasak jo, pirmapradiškai beformis asmuo kas akimirką siekia įgyti formą. Jis polemiskai kreipėsi į skaitytojų auditoriją:

kai mano kūriniuose susiduriate su tikrove, kurioje konfliktuoja ne tiek žmogiškos būtybės, kiek Formos, tasai Formų, išlaisvintų iš žmogaus ir tarsi gyvenančių savo pačių gyvenimą, žaismas [...] jūsų neįtikina, nes iki šiol Forma jums yra labiau gyvenimo ornamentas, o ne jo esmė.¹³³

Gombrowiczius, priešingai, formą laikė kaip tik esminiu, konstrukciniu elementu gyvenimo, kurį jis suprato pirmojoje XX a. pusėje Dilthey'aus ir Simmelio artikuliuota prasme. Žmogus nuolat kuria formą, o ji, savo ruožtu, kuria žmogų. Tarp gyvenimo tėkmės ir daugialypės formos visuomet yra neatitikimas ir įtampa. *Ferdydurkė*, anot jos autoriaus – tai „žmogaus formos drama, [...] skausmingos žmogaus grumtynės su jo paties forma (tai yra su jo buvimo, jautimo, mąstymo, kalbėjimo, veikimo būdu, su jo kultūra, idėjomis, ideologija, šūkais, tikėjimu... su viskuo, kuo jis reiškiasi išorėje)“¹³⁴. Netgi pasipriešinimas formai kuria savą formą. Formavimas ir formavimasis yra gyvas, o jau esama, sustingusi forma įkalina. „Suvokimas – kad jau tapau. Jau esu. Witoldas Gombrowiczius, tiedu žodžiai, kuriuos nešiojau savyje, jau užbaigti. Esu. Pernelyg esu.“¹³⁵ Savo kūriniuose Gombrowiczius vieną po kito vaizdavo šio dialektinio rato segmentus.

Vidujybės raiškai būtina forma kuo glaudžiausiai siejasi su tarpasmeniškumu. Čia Gombrowicziumi buvo ypač svarbi Sartre'o intersubjektyvumo analizė, kurioje kaip vienas iš didžiausių asmens laisvės apribojimų pasirodo kitas aš: „mano esmė yra grynoji sąmonė, esu subjektas... O pripažinęs, kad kitas žmogus irgi yra sąmonė, tą pačią akimirką kitai sąmonei tampa objektu, tai yra daiktu.“ Todėl „[e]same pajungti kito žvilgsniui. [...] Kito žvilgsnis iš mūsų atima laisvę, mus apibrėžia. Kitam esame daiktas, objektas, turime tam tikrų bruožų ir t. t.“¹³⁶. Tai reiškia, kad patenkame į kitos sąmonės akiratį ir įsipiname į tarpasmeniškumo dialektiką. Sartre'ui „būti žmogumi reiškia būti subjektu. Tai reiškia turėti sąmonę, kuri kitus pažįsta tik kaip objektus“¹³⁷. Šis pirminis

133Iidem, „Pratarmė (1951)“, *Transatlantas*, p. 158.

134Iidem, *Testament. Rozmowy z Dominique de Roux*, p. 46–47.

135Iidem, *Dienoraštis I*, p. 338.

136Iidem, *Filosofijos kursas per šešias ir ketvirtį valandas*, p. 117.

137Ibid., p. 108.

skilimas eina ir per patį aš. „Jei pripažįstu, kad ir Witoldas turi sąmonę, tuomet aš neišvengiamai Witoldui, subjektui, pasirodau kaip objektas.“¹³⁸ Objektvyvuo-
ti aš gali net ir gyvūno žvilgsnis. Gombrowiczius aprašė, kaip vaikštinėdamas
eukaliptų alėja pamatė karvę.

Stabtelėjau, ir mes pažvelgėme vienas kitam į akis. [...] Keistas jausmas, ir, ko gero,
patyriau jį pirmą kartą – tą žmogišką gėdą gyvūno atžvilgiu. Leidau, kad ji pažvelgtų
į mane ir pamatytų – per šitai mes susilyginom – tad ir aš tapau gyvūnu – tačiau
keistu, netgi, sakyčiau, neįmanomu.¹³⁹

Turinys, neįgijęs formos, lieka slypėti vidujybėje, privatybėje, pasąmonėje
ar sąmonės periferijoje, neperduodamas kitiems ir menkai suvokiamas sau pa-
čiam. O išraiška yra esmiškai susijusi su kitais. Kaip ir Sartre'as, Gombrowiczius
teigė, kad „aš visuomet esu skirtas ‚kitam‘, sukurtas svetimiems žvilgsniams,
tam tikru būdu galintis egzistuoti tik kam nors ir per ką nors, egzistuojan-
tis – kaip forma – per kitą“¹⁴⁰. Išraiškai būtina forma, tad reikia pasinaudoti jau
esama arba susikurti naują¹⁴¹. Vos pasirodžius *Ferdydurkei*, Bruno Schulzas rašė:

138 *Ibid.*, p. 108.

139 Witold Gombrowicz, *Dienoraštis I*, p. 449.

Beje, Jacques'as Derrida savo esė apie gyvūną pradėjo stebėtinai panašiu susidūrimo su įdė-
miu katės žvilgsniu aprašymu. „Dažnai klausdavau savęs, kad pamatytčiau, *kas aš esu* – kas aš
esu tą akimirką, kai užtiktas nuogas, tyloje, gyvūno žvilgsnio, sakykime, katės akių, pasiju-
tau kebliai, taip, kebliai, turėdamas įveikti gėdą.“ (Jacques Derrida, *L'animal qui donc je suis*,
Paris: Galilée, 2006, p. 18). Jis patikslino šį klausimą: „Ką man leidžia pamatyti šis bedugnės
žvilgsnis? Ką jis man ‚sako‘, visai paprastai parodydamas nuogą kiekvieno žvilgsnio tiesą,
kai ši tiesa man *leidžia pamatyti* kito akyse, *matančiose*, o ne tiktai *matomose* kito akyse.“
(Jacques Derrida, *L'animal qui donc je suis*, p. 29). Buvimo katės regimu patirtis jam daugiau-
sia padėjusi mąstant apie aš kitybę.

140 Idem, *Dienoraštis I*, p. 419.

141 Naivus autentiškos saviraiškos siekis *Ferdydurkės* pradžioje aprašomas ironiškai: „Ak, sukurti
nuosavą formą! Peršokti į išorę! Išreikšti save! Tegul mano pavidalas gimsta iš manęs, ne-
noriu, kad jis būtų man padarytas! [...] Išsitraukiu iš stalčiaus popieriaus lapą, [...] pradėdu
rašyti pirmuosius nuosavo kūrinio puslapius, kūrinio tokio, kaip aš, tapataus su manimi,
atsirandančio tiesiai iš manęs, kūrinio, suvereniškai įkūnijančio mano nuosavą tiesą viskam
ir visiems [...]“ (Idem, *Ferdydurkė*, p. 18). Bet šitai rašantis personažas pasakotojas yra atvirai
paradoksalus – tai subrendęs vyras, atsidūręs vaiko kailyje, nelyginant Apulėjaus asilas. Nai-
vusis saviraiškos siekis lieka utopinis, nes formą asmeniui primeta kiti. Brendimas reiškiasi
kaip suvokimas, kad forma neišvengiama: „individas savo emocijas išreiškia ne tiesiogiai ir

„Galima pasakyti, sekant Gombrowiczium, kad visa žmogiškoji kultūra yra formų sistema, kuriomis žmogus mato pats save ir pasirodo žmogui. Žmogus nepakenčia savo nuogybės, nesusiduria nei su savimi pačiu, nei su savo artimaisiais kitaip, kaip tik tarpininkaujant formoms, stiliams ir kaukėms.“¹⁴²

Forma tuo pat metu yra ir kaukė, kurią Gombrowiczius suprato nyčiškai radikalčiai – po ja nėra jokio veido, tai yra natūralaus, tikrojo žmogaus pavidalo, grynos savasties¹⁴³. Kaip ir Nietzsche, Gombrowiczius kalbėjo dargi apie kelias kaukes ar vaidmenis, jo romanuose ir pjesėse yra ištisa gama „panašių“ į jį kaukinių personažų, kartais netgi po kelis tame pačiame kūrinyje. Tikslus lietuviškas žodis tam būtų „veidmainystė“, jei tik pajęgtume jį suprasti visiškai neutralia prasme. „Toji savybė nusako visą mano kaip rašytojo produkciją. Bandau įvairius vaidmenis. Pasirenku įvairias pozicijas. Suteikiu savo išgyvenimams įvairių prasmų [...]“¹⁴⁴. Gombrowiczius rašė apie save trečiuoju asmeniu ir kabutėse (tai vėlgį aš skaidymo ir dauginimo priemonė, pabrėžianti nuotolį nuo savęs paties):

---

ne pagal savo prigimtį, o kokia nors nustatyta forma, ir toji forma, tasai stilius, gyvenimo būdas neina iš mūsų, o yra primestas mums iš išorės – ir štai kodėl tas pats žmogus išorėje gali pasirodyti esąs protingas arba kvailas, kraugeriškas arba angeliškas, subrendęs arba nebrendila – žiūrint koks stilius jam pasisuks po ranka ir kiek jis yra priklausomas nuo kitų žmonių. [...] visada, be perstojo ieškome formos ir mėgaujamės ja arba kenčiame per ją ir prisitaikome prie jos arba prievartaujame ir sudaužome ją, arba leidžiame, kad ji mus kurtų, amen.“ (*Ibid.*, p. 86–87).

142 Bruno Schulz, „Ferdydurke“, *Proza*, Kraków: Wydawnictwo literackie, 1964, p. 486.

143 Arturas Sandaueris yra pastebėjęs, kad Gombrowiczius „ne demaskuoja žmogų kaip biologinę būtybę, priešingai, kaip ir visas šiuolaikinis mąstymas, pabrėžia žmogiškąjį jo savitumą, antinaturalumą.“ (Artur Sandauer, „Witold Gombrowicz – człowiek i pisarz“, in: Zdzisław Łapiński, red., *Gombrowicz i krytycy*, p. 113.) Tarpasmeniškumas yra prieštaringas ir dinamiškas. Žmogus „kuriamas iš šalies, tai yra iš savo neautentiškumo esmės, – visuomet būdamas ne savimi, nes jį apibrėžia forma, kuri gimsta tarp žmonių. Taigi jam [žmogui] jo „aš“ yra nustatytas tame ‚tarpžmogiškume‘. [...] būti žmogumi reiškia vaidinti žmogų – būti žmogumi reiškia ‚elgtis‘ kaip žmogui, nesant juo sielos gilumoje, – būti žmogumi reiškia deklamuoti žmogiškumą.“ (Witold Gombrowicz, *Dienoraštis I*, p. 420. Vertimas kiek pakeistas.) Tokia yra kiekviena raiška. Viename interviu jis pasakė: „Esu įsikūnijimas kažko vardu Gombrowiczius. Tartum aktorius vaidinu prieš jus, ponias, kažkokią savęs paties fikciją...“ ([Wywiad Anne Guérin], Witold Gombrowicz: trudno wyjść od niego takim samym, jakim się przyszło“, in: Witold Gombrowicz, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne*, p. 268)

144 Idem, *Dienoraštis I*, p. 295.

Jis protėjiškas, atvira ir ryški monolitų priešybė, jis – lošėjas! Jei imtume reikšti jam pretenzijas, laikytusi savo: kad asmenybė – tai tarsi drabužis, kuriuo prisidengiame nuogumą, ruošdamiesi su kuo nors susitikti; kad vienatvėje niekas nėra asmenybė; kad galime būti kelios skirtingos asmenybės, todėl palyginti lengvai gebame jomis manevruoti.¹⁴⁵

Protėjiškumas, daugybiška ir taki tapatybė, glūdinti menininko prigimtyje.

Kitaip nei filosofas, moralistas, mąstytojas ar teologas, menininkas yra nepaliaujamas žaidimas, taip nebūna, kad menininkas matytų pasaulį iš vieno taško, – jame pačiame vyksta nuolatiniai vertybių perstūmimai ir vien tik savo paties judėjimą jis gali priešpriešinti pasaulio judėjimui.¹⁴⁶

Bet protėjiškumas esąs būdingas ir apskritai dabarties žmogui. Dabartis – ypatingai dinamiška, formos nepaliaujamai deformuojasi ir transformuojasi, jas vis sparčiau pakeičia naujos. „Nuo visuotinio Tapsmo smūgių sudreba ir sugniūžta Forma...“¹⁴⁷

Taigi asmenys egzistuoja ne patys savaime, jie sąveikaudami be perstojo kuria kits kitą.

Toji vizija [...] yra mano pasaulio išeities taškas; pasaulio, kuriame žmogus yra susijęs su kitu žmogumi, kuriame žmogus trokšta žmogaus, kuriame žmogus, nuolatos žmogaus spaudžiamas, kas akimirką susikuria ir persikuria iš naujo, kuriame, tiesą sakant, sunku kalbėti apie kokią nors apibrėžtą, statišką žmogišką būtybę, jau greičiau apie „tarpžmogišką“ įtampas ir tų įtampų intensyvėjimą, kurios mus – žmones – išskiria ir kas akimirką apibrėžia.¹⁴⁸

145 Idem, *Dienoraštis II*, p. 260. Tai jam buvo būdinga ir gyvenime. „[B]ent kiek suprasti Gombrowiczių, reiškia susitaikyti su tuo, kad jis niekad nevaidina vieno vaidmens, bet vis keičia kaukes.“ (Juan Carlos Gomez, „Jak na fotografii“, in: Rajmund Kalicki, sud., *Tango Gombrowicz*, p. 355.)

146 Witold Gombrowicz, *Dienoraštis II*, p. 261. Vertimas kiek pakeistas.

147 Idem, „Prakalba „Transatlantui“, p. 7.

148 Idem, „Pratarmė (1951)“, *Transatlantas*, 2008, p. 156. Vertimas kiek pakeistas.

Į šį abipusio asmenų formavimo kontekstą patenka ir Gombrowiczui ypač rūpėjusi nebrandos problematika¹⁴⁹. Pratarmėje ispaniškam savo didžiojo romano leidimui jis trumpai aptarė knygos prasmę:

Dvi svarbiausios problemos *Ferdydurkėje* yra Nebranda ir Forma. Faktas, kad žmonės turi slėpti savo nebrandumą, nes parodyti išorėje tinka tik tai, kas mumyse brandu. *Ferdydurkėje* keliamas klausimas: ar nematote, kad išorinė jūsų branda yra fikcija ir kad visa tai, ką galite išreikšti, neatitinka giliausios jūsų tikrovės? Apsimetaite, kad esate brandūs, o gyvenate visai kitokiame pasaulyje. Jei nesugebėsite kažkaip glaudžiau sujungti šių dviejų pasaulių, kultūra visada liks įrankiu jums apgauti.¹⁵⁰

149. „[M]ūsų egzistencija šiame pasaulyje nepakenčia jokios apibrėžtos ir pastovios hierarchijos, viskas nuolat teka, plaukia, persilieja, juda, ir kiekvienas turi būti suvoktas ir įvertintas visų kitų, ir nemokšų, ribotų ir bukų asmenų nuomonė apie mus ne mažiau svarbi nei protingų, apsišvietusių ir subtilių. Juk žmogus yra baisiai priklausomas nuo savo atspindžio kito žmogaus sieloje, nors toji siela būtų kretiniška.“ (Idem, *Ferdydurkė*, p. 9). „Argi nėra tiesa, kad kiekviena subrendusi, aukštesnioji ir vyresnė asmenybė tūkstančiais įvairių būdų yra priklausoma nuo asmenybių, esančių žemesnio išsivystymo lygio, ir argi toji priklausomybė nepersmelkia mūsų kiaurai, neužvaldo tiek, kad jau galima pasakyti: vyresnysis yra kuriamas jaunesniojo? [...] Ar netenka mums kiekvieną valandėlę maldauti žemesniųjų malonės, taikytis prie jų, pasiduoti jų galiai ir žavesiui – ir argi toji skausminga prievarta, kurią mūsų asmenybei taiko pustamsė žemesnybė, nėra vaisingiausia iš visų prievartų?“ (*Ibid.*, p. 89). „[V]ieniems buvau protingas, kitiems paikas, vieniems reikšmingas, kitiems vos pastebimas, vieniems prasčiokiškas, kitiems aristokratiškas. Ištemptas tarp aukštesnybės ir žemesnybės, susidraugavęs tiek su viena, tiek su kita, gerbiamas ir nesuprastas, išdidus ir niekinamas, gabus ir nieko nesugebantis – kaip kada, priklausomai nuo to, kokia susiklosto situacija!“ (*Ibid.*, p. 11–12). Tai pasakyta romano paradoksalaus veikėjo pasakotojo vardu. Bet ir apie savo paties gyvenimą Gombrowiczius rašė: „Priklausomai nuo vietos, asmenų, aplinkybių buvau išmintingas, kvailas, prasčiokas, rafinuotas, tylenis, *causeur*, žemesnis, aukštesnis, sekus ar gilus, lakus, apsunkęs, svarbus, joks, drovus, begėdis, drąsus ar nedrąsus, ciniškas arba kilnus... Kas nebuvo? Buvau viskas!“ (Witold Gombrowicz, *Testament. Rozmowy z Dominique de Roux*, p. 47). Gombrowiczius aptarė, kuo jo apmąstymų pagrindas labiausiai skiriasi nuo jam svarbių egzistencialistų. „Kierkegaard'o, Heideggerio, Sartre'o nuomone, kuo gilesnė sąmonė, tuo autentiškesnė egzistencija [...] Bet argi mūsų žmogiškumas stovi ant sąmonės pagrindo? O gal veikia sąmoningumas, tas įsirežęs, kraštutinis sąmoningumas atsiranda ne tarp mūsų, o iš mūsų – sukurtas iš pastangų, iš vienas kito tobulinimo ir stiprinimo jame, būdamas tuo, ką pajusti filosofas priverčia filosofą?“ (Idem, *Dienoraštis I*, p. 355. Vertimas kiek pakeistas).

150 Idem, „[Przedmowa do hiszpańskiego wydania *Ferdydurkė*]“, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne. 1939–1963, Dzieła*, t. 13, p. 166–167.

Jis retoriškai klausė, „ar žmogus privačioje tikrovėje nėra vaikiškas ir visuomet žemiau savo sąmonės... kurią tačiau tuo pat metu jaučia kaip svetimą, primestą jam ir neesminį dalyką?“¹⁵¹

Nebranda būna ne tikrai natūrali, susijusi su individo raida, bet ir dirbtinė ar antrinė, sąlygojama dabartinės kultūros. Tai pamatinė, ypač tarpukaryje plačiai svarstyta kultūros filosofijos tema, pirmiausia artikuliuota Simmelio kaip šiuolaikinės kultūros krizė, konfliktas, tragedija¹⁵². „Dabar kultūra suvaikina žmogų, nes atsitiko taip, kad ji ėmė plėtotis mechaniškai, todėl perauga žmogų ir nutolsta nuo jo.“¹⁵³ „[D]abartinei kultūrai kelia grėsmę tam tikras mechanizmas, tai yra kultūrai būdinga tendencija plėtotis anapus žmogaus [...] augantis kultūros sunkumas, tai, kad ji tampa vis gilesnė, vis mokytesnė, vis preciziškesnė... yra labai didelis pavojus, nes nustojame priaugti iki jos.“¹⁵⁴ Žmogus nebegali išreikšti savęs visų pirma todėl, kad

išraiškai tinka tik tai, kas mumyse surikiuota, subrendę, o visa kita, tai yra būtent mūsų nesubrendimas, yra tylėjimas. [...] visi mūsų kultūros laimėjimai, atsiradę tą nebrandumą slepiančios esantys triūsos vaisiai žmonių, besistengiančių pasitempti iki reikiamo lygio, žmonių, kurie tik iš pažiūros yra išmintis, autoritetas, gelmė, atsakomybė [...], visi tie mūsų menai, filosofijos, dorovė kompromituoja mus, nes mus perauga ir būdami brandesni nei mes stumia mus į kažkokį pakartotinį suvaikėjimą. Vidujai mes negalime prilygti savo kultūrai [...] Gelmėje esame amžini pienburniai.¹⁵⁵

151 Idem, *Dienoraštis I*, p. 355–356.

152 Georg Simmel, „Kultūros sąvoka ir tragedija“, „Moderniosios kultūros konfliktas“, „Kultūros krizė“, in: *Sociologija ir kultūros filosofija*, vertė Albinas Lozuraitis, Vilnius: Margi raštai, 2007. Ši tema buvo plačiai svarstoma ir Lietuvoje (Arūnas Sverdiolas, *Kultūra lietuvių filosofų akiratyje*, Vilnius: Apostrofa, 2012, p. 21–24, 140–154, 310–313). Gombrowiczius neminėjo Simmelio, labai jam artimo šiuo atžvilgiu. Keisčiau, kad jo nemini ir Gombrowicziaus filosofiją nagrinėję autoriai.

153 Witold Gombrowicz, „Przedmowa do hiszpańskiego wydania *Ferdydurke*“, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne. 1939–1963, Dzieła*, t. 13, p. 167.

154 [Michel Polac, Dominique de Roux, Michel Vianey], „Wywiad z Witoldem Gombrowiczem“, Witold Gombrowicz, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne*, p. 459–460.

155 Idem, *Dienoraštis I*, p. 421. Vertimas kiek pakeistas. „Dažnai literatūros ir filosofijos profesionalai apsimeta žiną daugiau, negu kalba, bet niekad nesijaučia privalą tai įrodyti. Šitaip fikcinė kultūra tarpsta gyvojoje kultūroje, kurią laiko ant pavadžio grupelė mandarinų, nutaisiusių išmintingas minas ir visada leidžiančių suprasti, kad jie yra įgiję didžiules žinias; kartu jie gerai saugosi užduoti kits kitam klausimus šia tema...“ ([Wywiad Marca Pierreta]

Šią brandos / nebrandos įtampą ir įvairiausias jų kolizijas Gombrowiczius sučiuopė ne tiktai kituose, bet ir savyje pačiame, dargi visų pirma savyje, ir nagrinęjo remdamasis kaip tik šia asmenine patirtimi. „[M]ano neapykanta formai, mano troškimas prarasti pavidalą, tas tvirtinimas ‚tai dar nesu aš‘, palydintis kiekvieną mano mintį ir jausmą [...]“¹⁵⁶.

Visokeriopai pabrėždamas žmogaus siekį įgyti formą, Gombrowiczius vis dėlto nelaiškė jo vieninteliu. Du asmens tapatybės formavimosi pradus – chaosą ir formą – atitinka esmiškai priešingų kryptių siekiai. „Gyvenimo autentiškumas ir neautentiškumas man vienodai vertingi, mano antinomija – tai iš vienos pusės Vertybė, iš kitos – Dar-ne-vertybė... Dar-ne-tinkamumas... Dar-ne-išsivystymas... šitai, manyčiau, manyje yra svarbiausia, tai mano didžiausias asmeniškumas ir savotiškumas.“¹⁵⁷ *Ferdydurkės* herojus pasakotojas „įpinamas į abipusio suvaikinimo procesą, kuris yra didis slaptas žmonijos pasitenkinimas, maloniausia jos pramoga ir baisiausia kančia“¹⁵⁸. Giliausias egzistencinis konfliktas „kyla tarp dviejų pagrindinių mūsų siekių: vieno, kuris trokšta formos, pavidalo, apibrėžimo, ir kito, kuris ginasi nuo pavidalo, nenori jokios formos. Žmogiškumas toks jau yra, kad nuolatos turi save apibrėžti ir nuolatos savo apibrėžimus paminti.“¹⁵⁹ Ši neišsprendžiama antikinių tikrovės pradų arba modernųjų asmens siekių antinomija yra vis atsinaujinančios įtampos ir nuolatinės dinamikos šaltinis. Brandos / nebrandos problematika išsidėsto šių priešingų ir konfliktiškų pradų įtampos lauke. Gombrowiczius siekė „reabilituoti“ nebrandą¹⁶⁰.

„Gombrowicz: powrót do Europy“, Witold Gombrowicz, *Publicystyka, wywiady, teksty różne*, p. 276). Jis vis demaskuodavo nekompetenciją, nesigilinimą, nesupratimą (koncertų klausytojų, muziejų lankytojų, teorinių tekstų skaitytojų).

156 Idem, *Dienoraštis I*, p. 80.

157 Idem, *Dienoraštis II*, p. 135.

158 Idem, „Przedmowa do hiszpańskiego wydania *Ferdydurke*“, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne. 1939–1963, Dzieła*, t. 13, p. 167.

159 Idem, *Dienoraštis I*, p. 193. Vertimas kiek pakeistas.

160 „Kuo geriau suprasime tą mūsų neišvengiamą būvį žemėje, kuo tobuliau suprasime, kad niekad negalime būti nei visiškai savimi, nei visiškai subrendę, tuo labiau priartėsime prie to brandumo maksimumo, kuris mums pasiekiamas mūsų sąlygomis. Tad jeigu *Ferdydurkė* išjuokia dabartinę brandžios kultūros fikciją, tai ne dėl kokių anarchistinių polinkių, o tam, kad pasiektų autentiškesnę kultūrą, paremtą geresne tikrovės pajauta, gilesniu suvokimu ir tobulesniu supratimu amžinojo nepakankamo žmogaus išsivystymo.“ ([List do redakcji ‚Orla białego‘], Idem, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne*, p. 527).

[P]abandžiau pasiekti tą sunkiausią įsimylėjusio save nebrandumo karalystę, kurioje yra kuriama mūsų neoficiali, netgi nelegali mitologija. Pabrėžiau regresijos jėgų, slypinčių žmonijoje, galią ir prievartos, kurią aukštesnybė patiria iš žemesnybės, poeziją.¹⁶¹

Tai buvo labai asmeniška Gombrowicziaus antinomija, lemtinga ir gyvenimiškai, ir literatūrinei jo raiškai¹⁶². Kūryba negali išvengti formos ir chaoso antinomijų, nuolat negatyviai dialektiškai su jomis galynėjasi.

Savo kūriniuose aš parodžiau žmogų, ištemptą ant formos Prokrusto lovos, suradau savą kalbą, kuria galiu išreikšti jo formos alkį ir jo pasibjaurėjimą forma, pasitelkęs specifinę perspektyvą pabandžiau į dienos šviesą išvilkti atstumą, esantį tarp jo esmės ir jo pavidalo.¹⁶³

161 Idem, *Dienoraštis I*, p. 195. Vertimas kiek pakeistas.

Dar nepasirodžius *Ferdydurkei*, Bruno Schulzas rašė laiške Gombrowicziumi: „Kas gi kita yra pataloginis Tavo jautrumas antinomijoms, jei ne ilgesys universalumo, *dar ne žmogiškų* sričių sužmoginimo, paskirų ideologijų nusavinimo ir užgrobimo didžios vienybės vardan. Nežinau, kokiais keliais to pasieksi, bet manau, kad tokia yra pozityvi prasmė ir sankcija tavo veiksmų, kurie kol kas buvo pusiau žmogiškų tankmių baidymas ir varymas po šūviu.“ (Bruno Schulz, *Księga listów*, Gdańsk: Słowo/Obraz Terytoria, 2002, p. 112).

162 Gombrowicziaus numatomas rašytojas (žinoma, pirmiausia jis pats) „atsiduos rašymui ne dėl to, kad laiko save subrendusiu, o būtent todėl, kad žino esąs nesubrendęs ir žino, jog neturi formos, ir yra tas, kuris kopija, bet dar neįkopė, tas, kuris daro, bet dar nepadarė. [...] jo negąsdina net kvailybė ir nesubrendimas [...]“ (Witold Gombrowicz, *Ferdydurkė*, p. 88). Šią mintį pasitelkė Deleuze'as. „Žinoma, rašyti – nereiškia įspausti formą (išraišką) išgyvenimo [vecuė] medžiagai. Literatūra veikiau yra beformiškumo, arba neužbaigtumo, pusėje, kaip kad sakė ir darė Gombrowiczius. Rašymas yra tapsmo dalykas, visuomet neužbaigto, visuomet darymosi eigoje, jis perpildo visą gyvenamą ir išgyvenamą medžiaga. Tai vyksmas, arba Gyvenimo, peržengiančio gyvenamą [vivable] ir išgyvenamą, praeiga. Rašymas neatskiriamas nuo tapsmo: rašant tampama moterimi, tampama gyvūnu ar augalu, tampama molekule, pagaliau tampama nesuvokiamu.“ (Gilles Deleuze, „La littérature et la vie“, *Critique et Clinique*, Paris: Minuit, 1993, p. 11).

163 Witold Gombrowicz, *Dienoraštis I*, 2019, p. 194. „[P]arodžiau, kaip forma randasi tarp mūsų, kaip ji mus kuria. Nušviečiau tą ‚tarpžmoniškumo‘ sferą, kuri žmonėms yra svarbiausia, ir suteikiau jai kūrybinės galios bruožų. Galbūt labiau už kitus autorius prisiartiniau mane prie tam tikro požūrio į žmogų, kurio tikroji stichija yra ne gamta, o žmonės, žmogų ne tik tarp žmonių, bet ir prikrautą žmonių, jų įkvėptą.“ (*Ibid.*, p. 194–195. Vertimas kiek pakeistas).

Apie esmę čia galima kalbėti nebent paradoksaliai: esmė yra beesmiškumas, neesmingumas.

Išeitis iš šių neišsprendžiamų formos / beformiškumo ir brandos / nebrandos prieštaravimų gali būti tiktai negatyvi.

Jei esu pasmerktas veidmainystei, vienintelis dalykas, kurį galiu padaryti nuoširdžiai, – tai pripažinti, kad nuoširdumas man nepasiekiamas. Jei niekad negaliu būti visiškai savimi, vienintelis dalykas, kuris mano individualumą gali apsaugoti nuo išnykimo – tai pati autentiškumo valia, tasai užsispyręs, nieko nepaisantis „aš noriu būti savimi“, kuris yra niekas kitas, tik tragiškas ir beviltiškas maištas prieš deformaciją. Negaliu būti savimi, bet vis dėlto noriu būti savimi ir privalau būti savimi – štai antinomija, kurios neįmanoma pašalinti...¹⁶⁴

Gombrowicziaus kritinės analizės nenumato pozityvumo, konstruktyvumo. Jo pozicija „visų pirma [...] remiasi tuo, kad reiškiau protestą savo žmogiškumo vardan – remiasi ta ironija, sarkazmu, kurie išreiškia mano maištą. O antra, tikėjimu, kad visa, kas leidžia mums geriau iššifruoti tikrąją savo prigimtį ir mūsų padėtį pasaulyje, yra mūsų pergalė prieš prigimtį“¹⁶⁵.

Brandos / nebrandos problematika esmiška ne tiktai asmeniui, bet ir kultūrinei bendrijai. Mat žmogaus sąmonę „supa nesuformuota nesąmoningumo ar pusiausmoningumo erdvė (jaunystė, suprasta arba ontogenetiškai, kaip atskiro žmogaus jaunystė, arba filogenetiškai, kaip dar necivilizuotos tautos jaunystė)“¹⁶⁶. Dėl kultūrinių istorinių priežasčių nebrandumo reiškinį laukas ar

¹⁶⁴*Ibid.*, p. 420–421.

Tai, ką jis aptinka savo patirtyje, kartu yra ir reikalavimas dabartiniam menininkui, taip pat yra dabartinio žmogaus bruožas. „[Š]iuolaikinis rašytojas turi suvokti, kad niekad nebus autentiškas. Jis turi žinoti, kad žaidžia tuo, ką sako, kad pats save formuoja, ką nors sau primeta, save deformatuoja. Jis niekad negali būti nuoširdus. Šiame pasaulyje nuoširdumas neįmanomas.“ ([Wywiad Daniela Odier], „Przypadek nazwiskiem Gombrowicz“, Witold Gombrowicz, *Publicystyka. Wywiady. Teksty różne*, p. 357). Negatyvus autentiškumas, „tasai „aš noriu būti aš“ – tai visa asmenybės paslaptis, ta valia, tas troškimas, lemiantis mūsų požiūrį į deformaciją, sukelia mūyse deformacijos skausmą. Nors išorinės jėgos mane minko tarytum vašką, liksiu savimi toľ, kol dėl to kentėsiu, kol prieš tai protestuosiu. Proteste prieš deformavimą slypi tikrasis mūsų pavidalas.“ (Idem, *Dienoraštis II*, p. 161).

¹⁶⁵Idem, *Dienoraštis I*, p. 424. Vertimas kiek pakeistas.

¹⁶⁶Renato Barilli, „Sartre i Camus w *Dzienniku*“ in: Francesco M. Cataluccio, Jerzy Illg, sud., *Gombrowicz filozof*, Kraków: Znak, 1991, p. 232–233.

klodas aiškiausiai atsiveria Vakarų civilizacijos paribiuose. Be to, šiedu metmenys yra susiję tarpusavyje.

Kokiu pagrindu ir kodėl (galvojau sau) taip vergauju beformiškumui, iš kur manyje atsirado toji aistra žalumui – ar todėl, kad esu kilęs iš krašto, kur ypač gausu nepatyrusių, prastų, vidutinių būtybių, kuriame ant jokio kaklo jokia apykaklė neguli dailiai, kur po laukus bastosi ir aimanuoja ne tiek Liūdesys ir Lemtis, kiek Kerėpla ir Žioplys?¹⁶⁷

Gombrowiczius manė, kad nebranda – ypatingas iššūkis rytų europiečių mąstymui bei pačiai egzistencijai, o kartu – ypatingas jų šansas įgyti universalią, visiems svarbią prasmę. Tai, ką jis pasakė apie Lenkiją, *mutatis mutandis* tinka ir kitoms provincinėms kultūroms¹⁶⁸. Tokiose jis gyvena kone visą savo gyvenimą – beveik ketvirtį amžiaus Lenkijoje, o paskui tiek pat Argentinoje, ir jautėsi apčiuopęs svarbiausius probleminius jų sąmonės mazgus. Tačiau iš tikrųjų nebrandumas, jo supratimu, yra universalus dalykas. Periferinės kultūros antraeiliskumas kyla tikrai iš noro savo forma prilygti centro kultūrai. Gombrowicziaus nuomone, siektina visai ko kito: „reikėtų įrodyti, kad visi yra tokie kaip mes, tai yra atskleisti visą civilizuoto žmogaus nepilnavertiškumą kultūros, kuri jį perauga, atžvilgiu.“¹⁶⁹

Gombrowiczius retoriškai klausė: „Ar jums [...] nesusidaro įspūdis, kad esate iškreipti, deformuoti bendrijos, kuri stengiasi taip pajungti jus sau, jog netgi reikalauja, kad dėl jos interesų atsisakytumėte savo proto, savo etikos, tiesos, gyvybingumo, savo raidos? Ar bendrija nepriima jums formų, kurios jums pernelyg naivos, primityvios, striukos?“ (Witold Gombrowicz, „Diskusja radiowa, która nie doszła do skutku“, in: *Wspomnienia polskie. Wędrówki po Argentynie*, p. 21). Čia reiškiasi subtili, bet negailestinga dialektika: „su Lenkija visus mus sieja visi karšti jausmai ir jeigu šiame mums esmiškiausiame taške neįveiksime bendrijos, tai apskritai jos neįveiksime.“ (*Ibid.*, p. 22). Šio įveikos judesio būtinai reikia, „kad išsilaisvintų visa tautą sudarančių žmonių vertė ir visos energijos, kad jie pajėgtų kūrybiškai žvelgti į savo tėvynę ir savo gyvenimą.“ (*Ibid.*, p. 22).

167 Idem, *Ferdydurkė*, p. 15.

168 Šią Gombrowicziaus plačiai svarstytą problematiką vertėtų nagrinėti išsamiau. Tai būtų vaisinga apmąstant ir lietuvių kultūros esminius bruožus.

169 Idem, *Dienoraštis I*, p. 333.

Tolimiausias akiratis

Gombrowicziaus filosofiniai apmąstymai skleidėsi vidupasaulinės žmogaus egzistencijos akiratyje, filosofinės antropologijos ar kultūros filosofijos plotmėse. Tačiau žmogiškojo pasaulio problematiką jis įrašė į kosmologinį kontekstą, laikydamas jį tolimiausiu žmogiškumo sklaidos akiračiu ar, tiksliau, radikalia riba ir užribiu, būties savaime (*Ansichsein*) sritimi. Romane *Kosmosas* ši riba aptinkama kaip proto bejėgiškumas susidūrus su įvykių galimų kombinacijų begalybe. „Nusišypsojau mėnesienoje, švelniai mąstydamas apie proto bejėgiškumą jį praaugančios, naikinančios, apsiautusios realybės akivaizdoje... nėra neįmanomų kombinacijų... bet kuri kombinacija įmanoma...“¹⁷⁰ Konkrečios patirties struktūrą įgalina ir lemia iš šio begalinio kombinacijų skaičiaus išskiriami labai riboti variantai.

Romane *Pornografija* Gombrowiczius aprašė, kaip prieš kitus ir, svarbiausia, prieš save patį tikinčiuoju apsimetęs veikėjas (viena iš Gombrowicziaus kaukių) priverčia jį stebinti ir kiaurai perprantantį Witoldą (dar viena, neva „atviresnė“ jo kaukė) patirti pasaulio virsmą absurdišku:

Tad – kas gi atsitiko? Tiesą sakant, nieko, tiesą sakant, atsitiko taip, jog kažkieno ranka atėmė visą tų mišių vertę, visą turinį – kunigas judėjo, klaupėsi, pereidinėjo iš vienos altoriaus pusės į kitą, ministrantai skambino varpeliais, kilo į viršų smilkalų dūmai, bet viso to turinys sklaidėsi it dujos iš baliono, ir mišias užstelbė baisi impotencija... jos suglebo... bejėgės apvaisinti! [...] Bažnyčia liovėsi buvus bažnyčia. Į ją įsiveržė erdvė, bet erdvė jau kosminė, juoda, ir viskas dėjosi nebe žemėje, veikiau žemė virto planeta, pakibusia visatoje, kosmosas pasidarė apčiuopiamas, ir viskas vyko kažkokiame jo vietoje. Taip toli, kad žvakių šviesa, netgi dienos šviesa, besiskverbianti pro vitražus, pajuodo lyg naktis. Vadinasi, mūsų jau nebuvo nei bažnyčioje, nei šiame kaime, nei žemėje, tik – ir sutinkamai su tikrove, taip, su-

¹⁷⁰Idem, *Kosmosas*, p. 162.

„[V]iso to buvo tiek daug, labirintas vis augo, daugybė daiktų, daugybė vietų, daugybė įvykių, ar nebus taip, kad kiekvieną mūsų gyvenimo pulso dūžį sudaro milijardai smulkmenų [...]“ (*Ibid.*, p. 85). Šio romaninio aprašymo atitikmenį aptinkame *Dienoraštyje*: „syki subyrėjus į šukes tam, kas mums įprasta, mūsų padėtis kosmose pasidaro tokia, kokia yra iš tikrųjų, tai yra kažkokia neapsakomai [*bezdenne*] nesuprantama, vadinasi, galinti būti *bet kokia*.“ (Witold Gombrowicz, *Dienoraštis II*, p. 176). Tam tikru būdu nukreipus sąmonės žvilgsnį, neapibrėžtos, nesuvokiamos transformacijos galimybę galima aptikti kone bet kur. „Jeigu stalas nustotų būti stalias ir taptų... Nebūtinai velnišku daiktu. Velnias tik viena iš galimybių – už prigimties ribų jų begalybė.“ (Idem, *Dienoraštis I*, p. 348).

tinkamai su tiesa, mes kažkur kosmose, pakibę su savo žvakėmis ir savo spindesiu, ir kažkur ten, begalybėje, išdarinėjome keistus dalykus patys su savim ir vienas su kitu, panašūs į beždžionę, besivaipančią tuštumoje. Tai buvo ypatinga mūsų grimasa kažkur, galaktikoje, žmonių bandymas provokuoti nežinomybę, savotiškas balansavimas pragarmėje, darkymasis astronominėse begalybėse.¹⁷¹

Tai ypatinga ribinė virsmo patirtis: nihilistinis žvilgsnis transcendentinį mūsų vyksmą paverčia konvencine gestikuliacija, o kartu įvykdo lemtingą tikrovės metamorfozę. Pasaulis yra prasminga visuma, susijusi su tuo, ką Gombrowiczius vadino „žmonių bažnyčia“, o kosmosas – jį talpinanti beprasmybė. Kosmosas yra žmogiškojo pasaulio teatro, iliuziono vieta. Tolimiausias žmogaus egzistencijos, žmogiškojo pasaulio ir žemės prasių akiratis yra visatos beprasmybė¹⁷².

Ši patirtis – kraštutiniai sunkus uždavinys sąmonei:

Pirmiausia atstumti visus palengvinimus, atsidurti kosmoso bedugnėje tiek, kiek tik įstengiu, kosmose, siekiančiame tiek, kiek tik gali aprėpti mano sąmonė, ir patirti, kad esi atiduotas savo paties vienatvei ir savo paties jėgoms – tik tuomet, kai praraja, kurios neįstengei įveikti, išmes tave iš balno, atsisėsk ant žemės ir iš naujo atrask žolę ir smėlį.¹⁷³

„Žolė ir smėlis“, sakyčiau, yra gerokai apvytusios retorinės gėlėlės. Šiaip ar taip, šis žingsnis atgal nuo meditacijos apie tuštumą prie juslinės duoties Gombrowiciaus mąstyme nėra sisteminis. Jis iš tiesų grįžta nuo kosmoso prie pasaulio, bet grįžta ne per idilišką juslinę duotį, o per tarpžmogišką geismo pasiją.

Tokios paskališkos įžvalgos bent keliskart pasirodo *Dienoraštyje*. Štai naktinis pasivaikščiojimas:

171 Idem, *Pornografija*, vertė Skirmantė Ramanauskaitė, Vilnius: Lege artis, 1996, p. 36–38.

172 Nietzsche, parafrazuodamas racionalistinę Spinozos formulę *Deus sive natura*, yra rašęs *Chaos sive natura*. Dievui mirus, kūrinija virsta žmogiškąja kūrinija, besiskleidžiančia gamtos chaoso kontekste. „Visuotinis pasaulio pobūdis [...] – tai amžinas chaosas, ne būtinybės trūkumo, o tvarkos, struktūros, formos, grožio, išminties ir bala žino kaip visi tie mūsų estetiniai antropomorfizmai dar vadinasi, nebuvimo prasme. [...] Absoliučiai nė vienas mūsų estetinis ar dorovinis vertinimas jai [gamtai – AS] jokios reikšmės neturi! [...] Kada nebetemdys mūsų visi tie Dievo šešėliai? Kada turėsime visai nudievintą gamtą!“ (Friedrich Nietzsche, *Linksmasis mokslas*, vertė Alfonsas Tekorius, Vilnius: Pradai, 1995, p. 139–140). Šiame akiratyje atsiveria kelias į tai, ką galima būtų pavadinti hiperstoicizmu – stoiska pozicija ne proto atveriamų būtinybių, kaip kad Markui Aurelijui ar Senekai, o chaoso ir absurdo akivaizdoje.

173 Witold Gombrowicz, *Dienoraštis I*, p. 350. Vertimas kiek pakeistas.

Sutemos – ir milžiniškas pamos kupolas išspaudžia iš savęs žvaigždes, viena po kitos, naktis ištraukia jų išstisus spiečius – o apčiuopiamas medžių, žemės, lapų pasaulis, vienintelis draugiškas ir patikimas, ištirpo kažkokiam ne... nematomume, nebuvime... išsitrynė. Ir vis dėlto einu, braunuosi ir skverbiuosi, bet jau ne keliu, o kosmosu, pakibęs astronominėje erdvėje. Argi Žemės rutulys, pats būdamas pakabintas, gali užtikrinti žemę po kojomis? Atsidūriau bedugnėje prarajoje, visatos iščiose ir, kas blogiausia, tai buvo ne iliuzija, o pati tikriausia tiesa. Tad galėtum išeiti iš proto, jei nebūtum įpratęs...¹⁷⁴

Įprotis – lyg ir menka, bet iš tikro nepaprastai galinga, o ir vienintelė, kaip žinome iš britų filosofų empiristų, atrama. Arba kita įžvalga:

Sunaikinę sau dangų, sunaikinę savyje bet kokį pastovumą, patys save paskelbėme esant nepaaiškinamam gaivalu, o mūsų kosminis vienišumas ir vieninteliškumas, tas nematytas žmogiškumo šėlimas erdvėje, kurioje nėra nieko daugiau, tik mes patys, gali stubinti ir kelti šiurpą.¹⁷⁵

Ribinei patirčiai atsiveria niekio anapusių. Chaosas, tuštuma, beprasmybė yra tikrai retkarčiais, išimtiniais atvejais suvokiamas prasmės fonas¹⁷⁶. Pirminio chaoso tema Vakarų mąstyme slypi bent jau nuo Platono *Timajaus* ir *Koheleto*, jei ne nuo Hesiodo ir *Pradžios knygos* – dviejų svarbiausių mitinių Vakarų mąstymo šaknų. *Kosmoso* pabaigoje regimasis vaizdas susidvejina, pasirodo kaip tradiciškai kultūriškai įvardintų žvaigždynų tvarka, o tuo pat metu – kaip objektyvus, kosmoso sąrangos nulemtas¹⁷⁷.

174 *Ibid.*, p. 388.

175 *Ibid.*, p. 181. Vertimas kiek pakeistas.

176] Gombrowicziaus ištaras apie kosmosą ir visybę kaip chaosą atkreipė dėmesį Deleuze'as, ne kartą pasinaudojęs *Ferdydurke*, *Pornografija* ir *Kosmosu* (Gilles Deleuze, *Différence et répétition*, Paris, PUF, 1968, p. 161; Gilles Deleuze, *Logique du sens*, Paris: Minuit, 1969, p. 53–54, p. 301, 336), citavęs Gombrowicziaus interviu (Gilles Deleuze, Felix Deleuze, *L'Anti-Oedipe. Capitalisme et schizophrénie*, Paris: Minuit, 1973, p. 116) ir sukūręs chaosmo sąvoką.

177 „Esti dvi tvarkos: žmogiška ir nežmogiška. Pasaulis [t. y. kosmosas – AS] – tai mūsų neįgyvendinamo prasmės, teisingumo, meilės poreikio absurdas ir košmaras.“ (Witold Gombrowicz, *Dienoraštis I*, p. 430. Vertimas kiek pakeistas). Bet čia pat jis patikina: „Aš stovėsiu žmogiškos tvarkos pusėje (ir netgi Dievo pusėje, nors ir netikiu) iki pat savo dienų galo; taip pat ir mirdamas.“ (*Ibid.*, p. 430).

Koks reginys! Kalnai, negyvai šaunantys į dangaus plokštumą, kurios didžioji dalis aptraukta kentaurais, gulbėmis, laivais, ugniakarčiais liūtais [...], ak, negyvas rutulys, švytintis skolinta šviesa – tas antrinis, silpstantis nakties švytėjimas iškreipė ir nuodijo tarsi liga. Ir žvaigždynai, netikri, išgalvoti, primesti, dangus spindi kaip apsėstas!¹⁷⁸

Naujųjų laikų mąstyme niekis ir chaosas sudvilypėja, kosmologinę jo plotmę papildė sąmonės, vidujybės plotmė. Tuštuma po kauke, vidinis chaosas, arba niekis kelia tokią pačią baimę. „[N]etekęs bet kokios atramos, jaučiausi savyje lyg pabaisos naguose, nors galėjau pats su savimi išdarinėti viską, viską, viską!“¹⁷⁹ Tai sartriškos laisvės gombrovičiška atmaina. Abiejose – kosmoso ir mikrokosmoso, anapusbės ir vidujybės – plotmėse atsiveria herakleitinio srauto problematika. „Dieve, apsaugok nuo upės, tekančios iš lauko, ir nuo dar baisesnės upės, kuri teka manyje, nuo vidinio verpeto, nuo išsibarstymo į tūkstančius akimirkų! [...] Nuo maišaties, kuri esu.“¹⁸⁰

Pamatinę Gombrowicziaus mintį labai gerai suprato Miłoszas:

Tas kybojimas tuštumoje, valdomoje kažkokių mums nepriimtinių dėsnių, visų pirma mirties dėsnio, tas žmonių įsikibimas į žmones, nes jie tik taip yra pajėgūs susikurti savo prasmų kupiną stiklo rutulį ir gyventi jame, „tarpžmogiškoje bažnyčioje“ [...] Gombrowiczius yra toks antinaturalistiškas, kaip tik įmanoma. Vadinamajame objektyviame pasaulyje, sudarytame iš akmenų, medžių, žvaigždžių, nesąmoningų gyvūnų, mums nėra jokio išsigelbėjimo ir jokios vilties. Vienintelis išgelbėjimas yra kitas žmogus [...]“¹⁸¹

Išsigelbėjimu ir išgelbėjimu čia vadinama prasmė ar, atsargiau kalbant, prasmės galimybė. Tačiau pastebėtina, kad tai, ką Miłoszas pavadino išgelbėjimu, lieka esmiškai dviprasmiška – kitas asmuo, kiti asmenys, bendrija gali lygiai taip pat ir pražudyti bei paklaidinti, įvelti į pamėklių painiavą.

Gauta 2020 08 24

Priimta 2020 10 13

178 Idem, *Kosmosas*, p. 163. Vertimas kiek pakeistas.

179 Idem, *Pornografija*, p. 38. Vertimas kiek pakeistas.

180 Idem, *Dienoraštis II*, p. 66–67. Vertimas kiek pakeistas.

181 Czesław Miłosz, „Podzwonne“, *Zaczynając od moich ulic*, Paryž: Instytut literacki, 1985, p. 311.

Witold Gombrowicz and Philosophy

Summary

The author of the article examines Witold Gombrowicz's literary texts, diaries, lectures, essays, interviews and letters, as well as memoirs about him, trying to reconstruct the most important philosophical issues that concerned the writer and to describe the nature of his philosophizing. Gombrowicz's philosophy is placed in the very broad context of the Western philosophical thinking tradition. Subsequently, that context is narrowed down to Jean-Paul Sartre's existentialism which was closest to Gombrowicz and from which he specified his own position by strictly limiting Sartre's concept of activist freedom and self-creation and introducing the issue of pain and suffering.

Gombrowicz fundamentally modified Edmund Husserl's phenomenological conception of the transcendental ego, paradoxically identifying it with his own self. The author of the article also draws attention to the philosophy of life, mentioned neither by Gombrowicz nor the authors who researched his philosophy, which is important for understanding the foundations of writer's thinking. He also analyzes the relationship between philosophical and literary thinking, the personality or even privacy of philosophizing, the "implementation" of philosophical thinking, and other issues.

Keywords: ego, existentialism, phenomenology, philosophy of life, Edmund Husserl, literature, Jean-Paul Sartre.
